

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Stúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočíš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočíš, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

M. Pisárčiková, Synonymický rad ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie . . .	3
L. Dvonč, Využívanie prechýľovacej prípony -ička v spisovnej slovenčine . . .	11
J. Ružička, Zo syntaxe matematických textov . . .	18

DISKUSIE

E. Pauliny, Slovenské nárečia za socializmu . . .	23
F. Sabol, O faktickej a formálnej neurčitosti zámen . . .	26
J. Mlacek, Ísť do spiša, či ísť do Spiša? . . .	33

SPRÁVY A POSUDKY

Na šesťdesiatku Jozefa Ružičku. Š. Peciar . . .	35
Životné jubileum Ferdinanda Buffu. I. Ripka . . .	38
Súpis prác Ferdinanda Buffu za roky 1950-1975. L. Dvonč . . .	40
Súčasná spisovná slovenčina. G. Horák . . .	51
Mistrik, J.: Žánre vecnej literatúry J. Findra . . .	53
Nová vydarená knižka o češtine. S. Ondrejovič . . .	56

ROZLIČNOSTI

O dvoch aktualizáciách frazeologizmov. J. Mlacek . . .	59
Slovesá miaučať, miaukať a rytmičný zákon. L. Dvonč . . .	60
Hallštattský, halštatský alebo hallstattský? L. Dvonč . . .	62

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
slovenského jazyka*

*orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie vied*

ROČNÍK 41 — 1976

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Mária Pisárčiková

SYNONYMICKÝ RAD AKO VÝCHODISKO PRI ŠTÚDIU LEXIKÁLNEJ SYNONYMIE

1. Výskum lexikálnej synonymie sa dá zamerať viacerými smermi: skúma sa podstata synonymie ako jazykového javu, hľadajú sa príčiny synonymie, synonymá sa posudzujú z hľadiska významovej alebo štylistickej zhody, ale i z hľadiska významových a štylistických rozdielov, ďalej z hľadiska využitia v reči atď. Východiskom pri každom z uvedených postupov výskumu je synonymický rad ako mikrosystém všeobecného jazykového systému. V ňom sa odrážajú najrozličnejšie zmeny vo vývine slovnej zásoby. J. D. Apresian (1969) charakterizuje synonymický rad ako historicky utvorenú skupinu slov (a výrazov), ktorá má systémový charakter. A. V. Grečko (1966, s. 160) hovorí o synonymických radoch ako o uzloch zmien, presunov v lexikálnej sfére. Tieto zmeny sú výsledkom rozličných vnútorných procesov, ako je vypadnutie istého slova zo synonymického radu (a teda aj zo slovnej zásoby), zaradenie nového slova, štylistické preskupovanie v rámci synonymického radu, zmeny významov atď.

Keďže synonymický rad je skupina slov spojených na základe sémantickej zhody, všimneme si, v čom spočíva táto zhoda jednotlivých členov synonymického radu. Za zaujímavejšiu a aj dôležitejšiu sa však všeobecne pokladá otázka rozdielov medzi členmi radu, a preto si všimneme synonymický rad aj z tohto aspektu. Pôjde tu však iba o čiastkový pohľad, lebo otázka zhody a rozdielov pri synonymách je veľmi široká (porov. Pisárčiková, 1973).

2. Slová sa do synonymických radov zoskupujú na základe niečoho spoločného, všeobecného, čo určuje, že isté slovo do synonymického radu ešte patrí a iné už nie. Týmto spoločným, všeobecným a zjednocujúcim činiteľom je spoločná pojmová zložka, ktorá sa označuje ako významový základ alebo významové jadro synonymického radu (Cyganova, 1966). Napríklad významový základ synonymického radu *mykať, trhať, pomykávať, potrhávať, potŕhať, potahovať, šklbať, drmať, trmať* sa dá charakterizovať ako „vyvíjať prudký, prerušovaný pohyb“. Pri synonymickom rade *dvíhať*

sa, vyčnievať, čnieť, vypínať sa, strmiť sa, strmieť, týčiť sa, pnúť sa, pnieť sa možno pojmovú zložku (významový základ) charakterizovať ako „rozprestierať sa, byť takde vysoko, prevyšovať svojou výškou okolie“. Pri prvom príklade nemožno do radu synonym zaradiť napr. slovo *tahať*, ktoré je ináč uvedeným slovám významovo veľmi blízke a má s nimi spoločnú aj oblasť spájania (*tahať niekoho za kabát, za vlasy — mykať, drmať, šklbať ... niekoho za kabát, za vlasy*). Význam slova *tahať* sa však nekryje s významovým základom uvedeného synonymického radu. Dôkazom toho je aj výklad slovesa *tahať* v Slovníku slovenského jazyka (1964) — „držiac potahovať“. Výklad významu pomocou prechodníkového tvaru *držiac* vyjadruje plynulý, nie prerušovaný pohyb. Z toho vychodí, že slovo *tahať* stojí mimo synonymického radu slov *mykať, trhať, pomykávať, potrhávať, potŕhať, potahovať, šklbať, drmať, trmať*. Významový základ takto určuje aj hranice synonymického radu, hoci treba zdôrazniť, že tieto hranice nie sú pevné (synonymický rad je otvorený systém).

Významový základ synonymického radu je vhodným kritériom aj pri rozlišovaní pravých (vlastných) synonym od kontextových synonym. Synonymá sú totiž javom, ktorý patrí do oblasti jazyka (langue), presnejšie do jeho lexikálno-sémantického systému, kým rozmanité funkcie a rozličné použitie synonym v konkrétnych prejavoch sú už ďalšou stránkou ich výskumu. Táto stránka synonym sa týka rečovej sféry (parole), nie sféry jazyka. Hoci obidve stránky veľmi úzko súvisia, predsa ich nemožno navzájom zamieňať, najmä preto nie, že v konkrétnom použití, v konkrétnej rečovej situácii plnia úlohu synonym aj slová, ktoré ináč nie sú zviazané synonymickými vzťahmi. Rečová synonymia je podmienená danou situáciou a daným kontextom, preto sa synonymá takéhoto typu volajú kontextové synonymá. J. Filipec (1961) v rámci kontextu hovorí o synonymách kontextových a kontextovo-situačných. Kontextovými synonymami môžu byť slová rozličného typu: metaforické slová, slová rodovo nadradené, slová sémanticky blízke, zhodujúce sa v jednom významovom prvku atď. Takéto slová spája vo vete synonymický vzťah na základe vecnej, situačnej súvislosti. Napríklad slová *zdravý* a *červený* mimo kontextu nie sú zviazané synonymickým vzťahom, nie sú členmi jedného synonymického radu, ale vo vete *Bol to zdravý, červený chlap, s plavými vlasmi a širokými prsami* (Chrobák) sa slová *zdravý* a *červený* vzájomne ovplyvňujú, pôsobia na seba, a tak utvárajú predstavu spoločného významu, ktorý možno charakterizovať ako „prekypujúci zdravím, zdravou červenou farbou“. Podobný vzťah sa v kontexte utvára medzi slovami *ťažký* a *čierny* vo vete *Posledné slovo, hoci celkom nevinné, sa rozlieva a súmrak pod ním akoby hustol — mení sa na ťažkú, čiernu noc*. (Urban) — Aj z nasledujúceho príkladu vidieť, ako kontext vplýva na významovú stránku slova: *Zavolám*

Helene a opýtam sa, kto telefonoval. Vyzvával som nadarmo. Na pošte sa nikto neozýval. (Chudoba) — Slová *volať* (zavolať) a *vyzváňať* mimo kontextu neutvárajú pevný synonymický vzťah. Dôkazom toho je i to, že ani Slovník slovenského jazyka (1965) neuvádza pri slovách *vyzváňať*, *zvoniť* význam „telefonovať“, ktorý by významovo spájal tieto slovesá so slovesom *volať*. Na tomto príklade sa však dá pozorovať, ako sa z kontextových synonym môže vyvíjať vzťah, ktorý medzi slovami ostáva aj mimo kontextu a nadobúda tak systémový ráz. To je jeden z prípadov nepretržitého pohybu a ustavičných zmien v slovnej zásobe. Tento jav súvisí aj s mnohovýznamovosťou slov a s prenášaním významov slov.

V rečových prejavoch bežne vystupujú ako kontextové synonymá slová späté rodovo-druhovým vzťahom ako *odborník — lekár*, *strom — jablňo*, *vták — jastrab* a pod.

Významový základ (významové jadro) synonymického radu je dôležitým činiteľom pri tvorbe synonymických slovníkov: pomáha vymedziť rozsah a hranice synonymických radov. V tejto súvislosti treba poukázať na rozdiel medzi synonymickými radmi v špeciálnych slovníkoch synonym a radmi synonymných výrazov, dokresľujúcich alebo vykladajúcich význam vo výkladových slovníkoch. Funkciou synonym v slovníkoch výkladového typu nie je uviesť (vymedziť) čo možno najúplnejší synonymický rad pri danom slove (to je úloha synonymických slovníkov), ale spresniť, skonkrétniť význam vykladaného slova alebo aj skrátiť výklad. Často sa, pravda, tieto dve funkcie prekrývajú, no predsa si treba túto rozdielnosť uvedomiť. V praxi to značí, že nie každé slovo použité ako synonymum vo výkladovom slovníku je členom synonymického radu heslového slova. Niektoré z takýchto slov sú istou obdobou kontextových synonym. Na jednej strane významovú oblasť heslového slova často prekračujú, na druhej strane ju zasa špecifikujú. Ako príklad možno uviesť zo Slovníka slovenského jazyka heslo *zahnať*, pri ktorom sa vo význame „spôsobiť zaniknutie, zmiznutie niečoho“ uvádza ako synonymum aj slovo *rozptýliť*. Toto slovo dokresľuje niektoré významové odtienky heslového slova, no zo synonymického radu sa vymyká pre svoju špecifikujúcu povahu: je synonymné iba v jednotlivých spojeniach (*zahnať*, *rozptýliť pochybnosť*, *nudu*), ale nedá sa použiť v základných spojeniach (*zahnať hlad*, *smäd*, *spánok* ap.). Poznamenávame, že sloveso *rozptýliť* sa neuvádza ako člen synonymického radu pri slovese *zahnať* ani v Malom synonymickom slovníku (1973). Podobné rozdiely medzi synonymami vo výkladovom slovníku (rozdiely vyplývajúce zo špecifických funkcií synonym) a medzi systémovými synonymickými radmi sa dajú pozorovať vo viacerých heslách Slovníka slovenského jazyka. Tieto rozdiely možno určiť pomocou významového základu synonymického radu, ktorý pôsobí ako integrujúci činiteľ všetkých členov radu.

3. Jednou z vlastností, ktoré sa prejavujú v synonymickom rade ako prvok rozdielnosti, je rozdielna lexikálna spájateľnosť členov synonymického radu. Lexikálna spájateľnosť je schopnosť daného slova syntakticky sa spájať so slovami ohraničeného okruhu (porov. Kačala, 1975). Členy synonymického radu, zviazané zhodným alebo veľmi blízkym významom, mávajú často nezhodný práve okruh slov, s ktorými sa syntakticky spájajú. Ide pritom o rozličné stupne nezhody, no nesmie ísť o úplnú nezhodu, lebo v takom prípade by už nemohla byť reč o synonymách. Podmienkou synonymického vzťahu je minimálna spájateľnosť, teda aspoň jedna zhodná syntaktická konštrukcia. Neplatí to, pravdaže, naopak: slová, ktoré majú zhodný okruh spájateľnosti, nemusia byť vždy synonymá.

Pri zhode v lexikálnej spájateľnosti nemusí ísť v každom prípade o totožnosť v spájaní; často ide o analogické spájanie jedného slova so skupinou slov určitého významového obsahu.

Rozdielnosť v lexikálnej spájateľnosti členov synonymického radu možno najlepšie ukázať na konkrétnych príkladoch. Synonymický rad *myslieť, premýšľať, uvažovať, rozmýšľať, hútať, dumať* (s významovým základom „v mysli robiť závery o dačom, zaoberať sa v mysli dačím“) má spoločný okruh spájania najmä s príslovkami typu *nahlas, potichu, dôkladne, samostatne, logicky, v duchu* ap.: *myslieť, premýšľať, uvažovať v duchu, rozmýšľať logicky, myslieť, dumať, hútať potichu* atď. Tento synonymický rad má však aj odlišné okruhy spájania. Slovesá *premýšľať, uvažovať, rozmýšľať, hútať, dumať* sa rečne spájajú so substantívami v 6. páde, napr. *rozmýšľať, premýšľať o živote, uvažovať o problémoch, o veci, hútať, dumať, rozmýšľať o budúcnosti* ap. S touto skupinou slov analyzovaného synonymického radu sú synonymné slová *meditovať, hľbať, rozjímať, filozofovať*; tie však do tohto synonymického radu nepatria, lež tvoria osobitný rad. Sloveso *myslieť* sa na rozdiel od ostatných členov radu často spája s vedľajšími vetami so spojkou *že*: *Myslí, že ho premôže*. — V tomto význame sa okolo neho grupujú synonymá *mieniť, nazdávať sa, predpokladať, domnievať sa, usudzovať, mať mienku, zmýšľať*. Tieto synonymá však nemôžno zaradiť do pôvodného radu *myslieť, premýšľať, uvažovať, rozmýšľať, hútať, dumať*, lebo by sa tak dostali k sebe slová, ktoré navzájom nie sú synonymné a synonymický rad by sa rozpadol.

Rozdiely v spájaní a vzájomnú zameniteľnosť synonym (keď ide o zhodnú spájateľnosť) môžeme pozorovať aj v konkrétnom texte:

Najskôr som si myslel, že to bol pes. Potom som začal *uvažovať* dôkladnejšie a prišiel som na to, že to, čo som počul, boli ľahké ľudské kroky... Starostlivo som zavrel dvere a dlho *premýšľal* o tom, kto mohol byť nočný návštevník a aký bol cieľ jeho návštevy. Najdlhšie som si *lámal hlavu* nad tým, či som tie dvere naozaj zabudol zavrieť. (Chudoba)

Slová *uvažovať, premýšľať* a výraz *lámať si hlavu* sú navzájom zameniteľné, lebo majú zhodnú spájateľnosť s uvedenými slovami a syntaktickými konštrukciami. Aj slovo *myslieť* (ako sme ukázali vyššie) môže patriť do radu týchto synonym. Spájanie so spojkou *že* však v danom kontexte ukazuje, že sa nedá zamieňať s ostatnými členmi radu a patrí v tomto význame do iného synonymického radu (k uvedenej skupine slov *mieniť, nazdávať sa, domnievať sa, usudzovať, mať mienku*).

Zhodu a rozdielnosť v spájateľnosti synonym, ako i to, do akej miery sú synonymické rady závislé od tejto spájateľnosti, ukážeme si ešte na synonymickom rade *drsný, hrubý, chrapľavý, chriplavý, surový, nepríjemný*; všetky členy radu sa spájajú so slovami *hlas, zvuk*. Jedna skupina slov (*drsný, hrubý*) sa spája i so slovami *povrch, plocha, pokožka* a je synonymná so slovami *drapľavý, škrabľavý, hrboľatý* (*drsný, hrubý, drapľavý, škrabľavý, hrboľatý povrch*). Druhá skupina radu (*surový, nepríjemný*) sa spája so slovami *zima, vietor, chlad* a je synonymná so slovami *ostrý, studený, chladný* (*surový, nepríjemný, ostrý, studený, chladný vietor*). Okruhy spájateľnosti tu určujú, ktoré slová patria do jedného synonymického radu a ktoré slová sú už členmi ďalších radov. Podľa toho do prvého synonymického radu už nepatria synonymá *drapľavý, škrabľavý, hrboľatý*, lebo sa nespájajú so slovami *hlas, zvuk*; z tých istých príčin nepatria sem ani synonymá *ostrý, studený, chladný*. Tieto slová rozvíjajú svoje vlastné synonymické rady na základe zhodnej spájateľnosti.¹

4. Pri štúdiu synonymických radov sa natíska otázka, čo je príčinou vzniku synonymického radu, ako tento rad narastá. Príčiny tohto javu sú buď vonkajšie (mimojazykové) alebo vnútorné (vnútrojazykové). Z vonkajších príčin je to najmä preberanie synonymných slov z iných jazykov, z nárečí alebo slangov, ktoré je dôsledkom stáleho kontaktu spisovného jazyka s týmito jazykovými útvarmi. Vnútrojazykové príčiny sú výsledkom rozličných jazykových procesov v oblasti tvorenia slov, gramatiky a fonetiky (slovo tvorné synonymá) alebo vyplývajú z mnohovýznamovosti slov. Na tomto mieste si všimneme mnohovýznamovosť slov ako jednu z príčin vzniku lexikálnej synonymie.

Je známe, že jedno slovo (jedna slovná forma) môže mať viacero významov. Obyčajne je pritom jeden význam základný, prvotný, ďalšie sú odvodené. Tieto odvodené významy vznikajú prenášaním významu na základe významovej podobnosti alebo vecnej súvislosti. Mnohovýznamové

¹ Táto vlastnosť členov synonymických radov sa využila v Malom synonymickom slovníku (1973), a to jednak ako jedno z kritérií pri vymedzení radov, jednak na priblíženie oblasti používania členov týchto radov. Spájanie synonym s istými slovami má tu funkciu minimálneho kontextu a sčasti ukazuje aj na významový základ synonymického radu.

slovo vstupuje do rozličných sémantických a osobitne synonymických vzťahov nielen vo svojom základnom význame, ale aj v odvodených významoch. Často sa to deje na základe tzv. významovej asimilácie (Grečko, 1966, s. 164). Významová asimilácia spočíva v tom, že keď mnohovýznamové slovo vstúpi do vzájomného synonymického vzťahu s významovo blízkym slovom, ovplyvňuje toto slovo takým spôsobom, že sa pri ňom utvárajú paralelné odvodené významy a pri týchto významoch sa utvárajú obdobné synonymické rady; napr. slovo *chladný* má najbližšie synonymá *studený*, *ľadový*, *mrazivý*, a to nielen vo svojom základnom význame, ale aj v ďalších, odvodených významoch:

- chladný* — 1. majúci nízku teplotu, studený, ľadový, mrazivý (chladná, studená, ľadová voda, chladný, studený, ľadový vzduch, vietor ap.):
2. neprejavujúci cit, studený, ľadový, mrazivý, neprívetivý, bezcitný, nevlúdny (chladná, studená, ľadová, bezcitná, nevlúdna tvár, chladný, studený, ľadový, mrazivý, neprívetivý pohľad ap.):
3. prejavujúci ľahostajnosť, chladný, studený, ľadový, ľahostajný, nevšímavý (ostávať chladným, studeným, ľahostajným, nevšímavým voči dačomu).

Na základe vzájomného ovplyvňovania slov *chladný* a *studený*, teda na základe významovej asimilácie sa sformovali aj pri slove *studený* obdobné významy s obdobnými synonymickými radmi.

Významová asimilácia má za následok ustavičný pohyb v rámci synonymických radov, zastarávanie a vypadávanie jedných prostriedkov a pribúdanie nových. Je výsledkom dlhého historického procesu, na ktorom sa dá pozorovať vývin synonymických radov a celej slovnej zásoby.

5.1. Synonymický rad je systém, ktorý je v dotyku aj s inými sémantickými kategóriami. Ako sme stručne naznačili, úzko súvisí napr. s mnohovýznamovosťou slov (polysémiou), no najužšie vzťahy ho v jazyku viažu k antonymii. Synonymá a antonymá sú súvzťažné pojmy, lebo vyjadrujú na jednej strane zhodu, na druhej strane rozdiel (protiklad) významov slov. Patria tak do tej istej lexikálno-sémantickej skupiny. Zmeny prebiehajúce v tejto skupine sa týkajú obyčajne i synonymie i antonymie. Na úzku súvislosť medzi týmito dvoma kategóriami poukazujú aj spoločné slovníky synonymým a antóným.

Pri štúdiu vzťahov medzi synonymami a antonymami sa môže postupovať dvojako: po prvé sa môže vychádzať zo synonymického radu a skúmať, ako sa pri ňom uplatňujú vzťahy antonymie, po druhé sa za východisko môžu zvoliť antonymické páry a študovať, či sú členmi synonymických radov, alebo nimi nie sú.

Pri prvom prístupe, keď sa za východisko berie synonymický rad, ktorého členy vstupujú do antonymických vzťahov, ukazujú sa dva druhy

vzťahov. L. H. Vvedenskaja (1969) hovorí o radiálnom a lineárnom vzťahu. Pri radiálnom vzťahu všetky členy jedného synonymického radu tvoria antonymické páry s každým členom druhého synonymického radu. Ide teda o dva synonymické rady, ktoré sú navzájom protikladné, napr. *teplý, hrejivý, srdečný, láskavý, milý* oproti *studený, chladný, bezcitný, odmeraný, neprívetivý*. Členy týchto radov sa môžu ľubovoľne zamieňať, vždy utvárajú antonymické páry a majú pritom rovnaké okruhy spätelnosti: *teplý — studený, odmeraný tón, hrejivý — chladný, neprívetivý pohľad, srdečný, láskavý — bezcitný, chladný človek* atď. Lineárny vzťah spočíva v tom, že každé synonymum jedného radu sa pevnejšie spája s iným synonymom druhého radu. Z dvoch radov: *statočný, čestný, poriadny, charakterný* a *podlý, nečestný, neporiadny, bezcharakterný* najtesnejšie vzťahy sú medzi dvojicami *čestný — nečestný, poriadny — neporiadny, charakterný — bezcharakterný, statočný — nestatočný, podlý*.

Pri druhom prístupe k štúdiu vzťahov medzi synonymami a antonymami sú východiskom antonymické páry (o tom viac Lukina, 1963). Pri antonymických pároch vo vzťahu k synonymii môže ísť o trojakú situáciu a) ani pri jednom člene protikladného páru sa nevyskytujú synonymá, netvorí sa synonymický rad. Také sú napr. dvojice *deň — noc, každý — nikto, sladký — slaný, ľavý — pravý*; b) synonymum alebo rad synonym sa utvára iba pri jednom člene antonymického páru: *otvorený — zatvorený, zavretý; prvý — ostatný, posledný*; c) synonymá sa vyskytujú pri oboch dvoch členoch antonymickej dvojice: *vysoký* (synonymá *veľký, obrovský, obrovitý, ohromný*) — *nízky* (synonymá *malý, drobný, nepatrný*); *teplý* (synonymá *horúci, rozpálený, vriaci*) — *chladný* (synonymá *studený, ľadový, mrazivý*).

Uvedené typy sú len istou schémou, za ktorou sa skrývajú zložité sémantické vzťahy, spôsobujúce zmeny v antonymických pároch (zámeny členov antonymických dvojíc ich synonymami ap.).

5.2. Vzťahy medzi synonymami a antonymami sa pociťujú ako veľmi živé aj v rečovej praxi. Najmä v umeleckej literatúre sa členy synonymických radov využívajú ako situačné (kontextové) antonymá. Antonymické vzťahy sa tu zakladajú na významových alebo štylistických odtienkoch synonym. Na významových odtienkoch synonym sú založené tieto situačné antonymá:

Spievali husle, nie, *výskali*. (Urban) — To znamená, že najmúdrejší sú vždy starí. — Prekrúcate ma. Nevrávim o *učenosti*, ale o *múdrosti*. *Múdrym* sa nestane každý, kto je *učený*. Preto je oveľa viac *učených* ako *múdrych*. (Chudoba) — Priznal som sa. — Áno, niekedy na to myslím. — Veď to: *myslíte*, ale *nepremýšľate*. — S vami je ťažko. Hráte sa so slovami. (Chudoba)

Využitie štylistických odtienkov synonym na situačné antonymá možno

identifikovať v tejto vete: *Chvilami sa rozprávame, chvíľami mlčíme. Chvilami zaspieva ona, chvíľami zahúkam ja.* (Chrobák) – Antonymický zámer, dosiahnutie protikladného účinku autora pri synonymách *zaspievať* – *zahúkať* je očividný aj z predchádzajúcej vety, kde sa použili skutočné (jazykové) antonymá *rozprávať* – *mlčať*.

Pri situačných antonymách dakedy nejde ani o využívanie rozdielov medzi členmi synonymického radu. Synonymám sa jednoducho vkladá nový, celkom protikladný význam, vyplývajúci z kontextu, napr. *Nebola obnažená. Bola nahá.* (Chudoba) – Zo širšieho kontextu vyplýva, že nešlo o čiastočnú a úplnú nahotu, akoby to vyplývalo zo synonymných výrazov *obnažený* – *nahý*, ale o zvýraznenie protikladu obnaženosti tela na jednej strane a nahoty, odhaľujúcej vnútorný svet, dušu, na strane druhej.

6. Ukázali sme na niektoré aspekty dôležité pri výskume lexikálnej synonymie. Za východisko takéhoto výskumu pokladáme synonymický rad, lebo v jeho rámci možno najlepšie študovať aj čiastkové problémy, ktoré sme nadhodili: problém významového základu synonymického radu, otázku spájateľnosti synonym, niektoré príčiny vzniku synonym a vzťah synonymie a antonymie.

Literatúra

APRESIAN, J. D.: Sinonimija i sinonimy. Voprosy jazykoznanija, 1969, č. 4, 75–91.
CYGANOVA, V. N.: Sinonimičeskij riad. In: Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. A. P. Jevgenieva. Moskva–Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR 1966, s. 167–184.

FILÍPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. 383 s. (najmä s. 137, 186).

GREČKO, V. A.: O nekotorych istočnikach leksičeskoj sinonimiky. In: Očerki po sinonimike sovremennogo literaturnogo jazyka. Red. A. P. Jevgenieva. Moskva–Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR 1966, s. 160–166.

KAČALA, J.: Substanciaľnyje i nesubstanciaľnyje charakteristiki glagola. In: Grammatičeskoje opisanije slavjanskich jazykov. Red. N. J. Švedova. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1974, s. 38–47.

LUKINA, G. N.: Sinonimy i antonimy v predelach leksikosemantičeskoj grupy slov. In: Leksikografičeskij sbornik. 6. Red. S. O. Barchudarov. Moskva, Izdatel'stvo AN SSSR 1963, s. 105–116.

PISARČIKOVÁ, M. – MICHALUS, Š.: Malý synonymický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 289.

PISARČIKOVÁ, M.: Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. Synonymá z hľadiska významovej zhody a významových rozdielov. Kultúra slova, 7, 1973, s. 257–261; táže: Synonymná z hľadiska štylistických rozdielov. Kultúra slova, 7, 1973, s. 300–302.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. Zv. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 482.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. Zv. 5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 338, 767.

VVEDENSKAJA, L. A.: Sinonimičeskije pary antonimov. Russkij jazyk v škole, 1969, č. 4, s. 107–109.

VYUŽÍVANIE PRECHÝĽOVACEJ PRÍPONY -IČKA V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Názvy osôb ženského rodu sú dvojaké: jedny sú utvorené priamo na pomenovanie osoby ženského rodu, druhé sú iba formálnym prevedením názvov mužského rodu do ženského rodu.¹ Na takéto formálne prevedenie pomenovaní mužského rodu do ženského rodu slúžia niektoré špeciálne slovotvorné prípony. V doterajšej literatúre² sa uvádzajú prípony *-ka*, *-yňa/-kyňa*, *-ica*, *-aňa*, *-ička*, *-iná*. Najvšeobecnejšia je prípona *-ka*, ostatné z týchto prípon sa využívajú v obmedzenej miere. Slovotvorná prípona *-yňa/-kyňa* sa pritom vyskytuje v dvoch variantoch; *-yňa* a *-kyňa*.

2.1. Celkom nová je slovotvorná prípona *-ička*. Tvorenie prechýlených názvov osôb ženského rodu príponou *-ička*, ako konštatuje J. Horecký,³ je ustálené až od Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953. Preto ani neprekvapuje, že v niektorých prácach sa slovotvorná prípona *-ička* ešte ani dnes nespomína.⁴ Pretože o jej existencii nemožno nijako pochybovať, bude sa musieť pri opise tvorenia prechýlených ženských foriem vždy uvádzať popri ostatných prechýľovacích príponách.

2.2. Podľa doterajšieho vymedzenia⁵ slovotvorná prípona *-ička* sa pri tvorení ženských názvov osôb využíva v tom prípade, ak ide o prevedenie mužských podstatných mien na *-g* do ženskej podoby. Sú to vždy slová cudzieho pôvodu, teda prevzaté slová, napr. *chirurg* — *chirurgička*, *dramaturg* — *dramaturgička*, *filológ* — *filologička*, *antropológ* — *antropologička* a pod.⁶ Pri tvorení tejto prechýlenej podoby od mužských osobných mien

¹ HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 100; tenže: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 112 (v podstate nezmenené ďalšie vydanie predchádzajúcej práce).

² HORECKÝ, J.: Ženské mená zamestnania. Slovo a tvar, 3, 1949, s. 73; tenže: Tvorenie slov. Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 48; tenže: Slovotvorná sústava slovenčiny. s. 101; tenže: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov, s. 113–115.

³ HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny, s. 101; Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov, s. 113.

⁴ Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. VIII.

⁵ HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny, s. 101; tenže: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov, s. 113.

⁶ Pozri aj: Anketa. Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 224. Tu sa hovorí, že pracovníci Jazykovedného ústavu SAVU diskutujú o vhodnom tvare na pomenovanie ženského rodu k slovám typu *filológ*: „Podľa Pravidiel by tu mali byť tvary *filoločka*, *antropoločka* ap. Tieto tvary sú však nesprávne utvorené a v živej reči sa neujali. Náležité by boli tvary *'filoložka'*, *'antropoložka'*, *'bioložka'*. A pretože sa slová na *log-* v dnešnej živej reči vyslovujú s dĺžkou na *o (ó)* a budú sa po pravopisnej úprave aj tak písať, zneli by príslušné feminína „*filolóžka*, *antropolóžka*, *biolóžka*.“ Popri týchto tvaroch

na -óg nastáva krátenie samohlásky ó na o, t. j. je tu vokalická (kvantitativná) alternácia ó/o, napr. *filológ* — *filologička*.

Vznik slovotvornej prípony -ička treba dávať do súvislosti s prídavnými menami odvodenými od uvedených mužských pomenovaní, napr. *chirurg* — *chirurgický*, *dramaturg* — *dramaturgický*, *geológ* — *geologický*, *antropológ* — *antropologický*. Pri prídavných menách odvodených od mien na -óg nastáva rovnako ako pri prechýlených ženských podobách alternácia ó/o: *filológ* — *filologický*.

2.3. Slovotvorná prípona -ička sa v súčasnej spisovnej slovenčine vyskytuje nielen pri tvorení ženských foriem od mužských pomenovaní osôb na -g, ale aj v ženských formách utvorených od cudzích mužských osobných mien na -ter s predchádzajúcou samohláskou, ktorými sa označujú niektorí špecialisti v zdravotníctve: *foniater*, *pediater*, *psychiater*. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ženské podoby k pomenovaniám mužských osôb na -ter s predchádzajúcou samohláskou sa tvoria najvšeobecnejšie používanou slovotvornou príponou -ka, že je tu teda tvorenie *foniater* — *foniaterka*, *pediater* — *pediaterka*, *psychiater* — *psychiaterka*. V skutočnosti sa tu využíva slovotvorná prípona -ička; je to teda ďalší prípad využívania tejto novej prípony. V Slovníku slovenského jazyka sa pri hesle *pediater*⁷ uvádza prechýlená ženská forma *pediatrica*. Pritom Slovník slovenského jazyka, ako sme už vyššie konštatovali, sa o slovotvornej prípone -ička v úvodných informáciách o spracovaní slovníka nezmieňuje. Pri slovách *foniater*⁸ a *psychiater*⁹ sa prechýlené ženské formy neuvádzajú. Máme však konkrétne doloženú podobu *psychiatrica*, takže je tu rovnaké tvorenie ženskej formy ako pri slove *pediater*. Napr.:

Stala sa *psychiatricou* (S. Färcășan, Bolo to roku 41 040, prel. M. Šídlová, Bratislava 1961, s. 24). — Dr. Editu Šipkovskú, obvodnú *psychiatricu* (Roháč 1972, č. 7, s. 3).

Analogicky podľa *pediater* — *pediatrica*, *psychiater* — *psychiatrica* tvoríme aj ženskú formu k pomenovaniu *foniater*, teda *foniatrička*. Rovnako ako pri slovách na -g, kde ženská forma na -ička korešponduje s prídavnými menami na -ický, aj pri týchto slovách korešpondujú prechýlené ženské podoby na -ička s prídavnými menami na -ický: *pediater* — *pediatrica*, *pediatrický*; *psychiater* — *psychiatrica*, *psychiatrický*; *foniater* — *foniatrička*, *foniatrický*.

by prichádzali do úvahy tvary *filologička*, (*filológica*), *antropologička* (*antropológica* ap.“ Nakoniec sa kodifikovali podoby *filologička*, *antropologička*, *biologička*.

⁷ Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 50.

⁸ Slovník slovenského jazyka. 1, s. 407.

⁹ Slovník slovenského jazyka. 3, s. 695.

Pri cudzích slovách zakončených na *-ter* s predchádzajúcou spoluhláskou *s* sa ženská forma tvorí slovotvornou príponou *-ka* ako najvšeobecnejšou, napr. *minister* — *ministerka*, *majster* — *majsterka*, *gangster* — *gangsterka*, *filister* — *filisterka*, *šuster* — *šusterka*. V tomto prípade ženské formy korešpondujú s prídavnými menami na *-ský*, napr. *minister* — *ministerský*, *majster* — *majsterský*. Dnes je tvorenie ženských foriem aj tu ustálené, predtým však tu bolo kolísanie a neistota.¹⁰

2.4. Na prvý pohľad sa slovotvorná prípona *-ička* používa aj pri tvorení ženských priezvisk od cudzích mužských priezvisk zakončených na *-i*, napr. *Verdi*, *Orsini*, *Lombardini*, *Santi*, *Bianchi*, *Garibaldi*, *Machiavelli*, *Pulai* atď. Porov.: *Aj manželku si vzal Orsiničku* (K. Schultz, Kameň a bolesť, prel. L. Zúbek, Bratislava 1962, s. 209). Tu je však situácia trochu komplikovanejšia, a preto tejto otázke musíme venovať trochu viac pozornosti.

Ak by sme vydievali slovotvornú príponu *-ička*, mali by sme tu slovo-
tvorné základy *Verd-*, *Orsin-*, *Bianch-*, *Pula-* atď., teda časti uvedených mien bez koncového *-i*. Zo slovotvorného hľadiska by sa takto napr. derivát *Orsinička* členil na slovotvorný základ *Orsin-* a na slovotvornú príponu *-ička*: *Orsin-ička*. Iný podobný derivát spomínajú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940.¹¹ Tu sa hovorí o tom, že v neúradných textoch a v živej reči možno používať tvary ľudové: *Škultétyčka*, *Krčméryčka*, *Ledényička* a pod. V tvare *Ledényička* môže ísť podobne o slovotvorný základ *Ledény-* (vysl. *leděň*) a slovotvornú príponu *-ička*: *Ledény-ička*.

V Pravidlách z r. 1940 sa však spomínajú aj deriváty *Škultétyčka*, *Krčméryčka*. Deriváty *Orsinička*, *Ledényička* vznikli pridaním slovo-
tvornej prípony k menám zakončeným na *-i*, deriváty *Škultétyčka*, *Krčméryčka* patria k menám, ktoré sa v pravopise končia na *-y*. Pritom deriváty *Škultétyčka*, *Krčméryčka* majú takú istú platnosť ako tvary *Orsinička*, *Ledényička* a pod., z čoho môžeme ďalej urobiť záver, že sú utvorené rovnakou slovotvornou príponou. Jednotlivé slovotvorné prípony sa v spisovnej slovenčine vždy píšú rovnako, porov. napr. *suseda* — *susedin*, *matka* — *matkin*, *Mária* — *Máriin* (jednotne prípona *-in*). Ak by sme v derivátoch mien na *-i* vyvodili alebo vydeľovali príponu *-ička*, pričom predpokladáme, že deriváty mien na *-y* typu *Škultéty*, *Krčméry* atď. sú utvorené tou istou slovo-
tvornou príponou, potom by sme všetky tieto deriváty mien typu *Škultéty* mali písať s *i*: *Orsinička*, *Ledényička*, *Škultétička*, *Krčmérička*, *Ambrózička* atď. No na základe podôb *Škultétyčka*, *Krčméryčka* (ktoré sú v Pra-

¹⁰ Pozri BLANÁR, V.: *Minister* — *ministerka*. Slovo a tvar, 2, 1948, s. 52–54. — HORÁK, G.: *Majstriňa*? Slovo a tvar, 3, 1949, s. 159.

¹¹ Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940, s. 72.

vidlách z r. 1940) by sme zas mohli usudzovať, že tu nie je slovotvorná prípona *-ička*, ale iba *-čka*; analogicky by sme museli vyvodiť príponu *-čka* aj pri derivátoch typu *Orsinička*, *Ledényička*. Zdanlivo na prvý pohľad ide tu iba o pravopisný problém, v skutočnosti však ide o problém slovotvorný, o otázku, akou príponou sú vlastne utvorené slová typu *Škultétyčka*, *Orsinička*. Vlastne primárny je tu problém slovotvorný, sekundárny problém pravopisný.

V slovenskej jazykovede sa venovala pozornosť otázke tvorenia a písania niektorých derivátov od slov cudzieho pôvodu na *-y*, napr. od slov *rugby*, *lobby*, *hobby* a od vlastných mien *Mac Carthy*, *Mindszenthy*, *Nelly*, *Polly*, *Netty*. V bežnej jazykovej praxi sa často stretávame s podobami *maccarthyismus*, *lobbysta*, *rugbysta*, *Nellyn*, *mindszenthyáda*. Slovník slovenského jazyka zaznamenáva podobu *dandyismus*.¹² V spisovnej slovenčine sa pritom používajú slovotvorné prípony *-izmus*, *-ista*, *-in*, *-iáda* a pod., v ktorých sa na začiatku píše *i*. Zásada jednotného písania prípon začínajúcich sa na *i* by vyžadovala písať aj v derivátoch mien na *-y* mäkké *i*, ak sa má zachovať totožnosť slovotvornej prípony. Vyslovil sa náhľad, že písanie *maccarthyismus*, *mindszenthyáda*, *rugbysta* a pod. vzbudzuje dojem alebo predstavu používania akýchsi neúplných podôb príslušných slovotvorných prípon („useknutých“), napr. „-ismus“ namiesto *-izmus*, „-n“ namiesto *-in*, „-áda“ namiesto *-iáda*, „-sta“ namiesto *-ista* atď.¹³ alebo náhľad, že nadradená je tu abstraktnejšia, resp. všeobecnejšia časť, teda slovotvorná prípona¹⁴ a že sa podľa toho majú uvedené deriváty písať s *i*: *maccarthizmus*, *mindszenthiáda*, *rugbista*, *Nellin*, *Nettin*, *Pollin* atď. To potom znamená, že sa tu predpokladá vyčleňovanie slovotvorných základov *maccarth-*, *mindszenth-*, *rugb-*, *lobb-*, *Nell-* atď. a slovotvorných prípon *-izmus*, *-ista*, *-in*, *-iáda* atď.

Vzniká tu pritom aj výslovnostný problém. Ak sa pripája slovotvorná prípona cudzieho pôvodu, napr. *-izmus*, *-iáda*, *-ista*, nenastávajú vo výslovnosti spoluhlások na konci slovotvorného základu, teda pred slovotvornou príponou, nijaké zmeny. Napr. v mene *Mac Carthy* sa vyslovuje pred koncovým *-y* spoluhláska *t* a tá istá spoluhláska sa vyslovuje aj v deriváte *maccarthizmus*. Iná je situácia, ak sa používa na tvorenie nového slova domáca slovotvorná prípona, napr. *-in*. Pri tvorení príponou *-in* sa niektoré spoluhlásky striedajú s inými spoluhláskami, čiže sú tu alternácie, napr. *suseda* — *susedin*, *žena* — *ženin*, *Kata* — *Katin*, *Petronela* — *Petronelin*

¹² Slovník slovenského jazyka. 1, s. 231.

¹³ DVONČ, L.: „Maccarthyismus“, či maccarthizmus? Slovenská reč, 26, 1961, s. 251–252.

¹⁴ SABOL, J.: Netty — príď. meno Nettyn? Slovenská reč, 31, 1966, s. 190–191. — Tenže: Lobby, rugby — lobbista, rugbista. Kultúra slova, 6, 1972, s. 89.

(alternácie *d/ď, n/ň, t/ť, l/ľ*). Pri tvorení slov od mien na *-y* takéto alternácie zaznamenáva J. Sabol v derivátoch typu *Netty – Nettin, Dolly – Dollin, Polly – Pollin*, podobne aj v derivátoch *Nettinka, Nettička, Kittinka/Kitinka, Kittička/Kitička, Dollinka, Dollička, Pollinka, Pollička*.

Analogicky podľa rozboru derivátov slov cudzieho pôvodu na *-y* treba zo slovotvorného hľadiska segmentovať aj deriváty cudzích slov na *-i*, napr. *alibi – alibista, alibizmus*. V slove *alibista* je podľa toho slovotvorný základ *alib-* a slovotvorná prípona *-ista* a v slove *alibizmus* zas slovotvorný základ *alib-* a slovotvorná prípona *-izmus*, teda *alib-ista, alib-izmus*, podobne *a priori – aprior-ista, aprior-izmus*.

Všimnime si teraz z hľadiska tohto výkladu deriváty typu *Škultétyčka, Orsinička* a pod. Keby v týchto derivátoch bola slovotvorná prípona *-ička*, museli by byť pred ňou konsonantické alternácie *t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ*, a teda napr. derivát mena *Škultéty* by sa musel písať s *i*, ale aj vyslovovať s *ť*: *Škultétička* (vysl. *Škultétička*). Ale v derivátoch mien typu *Škultéty, Orsini, Verdi, Machiavelli* atď. sa vyslovuje *t, d, n, l*, nie *ť, ď, ň, ľ* (vysl. *škultétička, orsinička, verdička, makiavellička*), čo dokazuje, že tu nemôže ísť o tvorenie príponou *-ička*. Zrejme je tu potom tvorenie slovotvornou príponou od celého mena ako slovotvorného základu. A ak napr. derivát *Škultétyčka* je utvorený slovotvornou príponou od základu *Škultéty-*, *Orsinička* od *Orsini-*, slovotvornou príponou je *-čka*. Teda: slovotvorný základ *Škultéty-* + slovotvorná prípona *-čka* = derivát *Škultétyčka*, podobne slovotvorný základ *Orsini-* + slovotvorná prípona *-čka* = derivát *Orsinička*.

Niekedy sa vyslovuje náhľad,¹⁵ že pri odvodzovaní od slov typu *rugby* alebo *alibi* ide o tvorenie s tzv. prekrývaním morfému, napr. pri deriváte *rugbista* k *rugby* za odvodzovací základ možno pokladať *rugb-* alebo *rugby-* s prekrývaním morfému, čo by sme mohli pre názornosť napísať takto:

rugby-	(slovotvorný základ)
-ista	(slovotvorná prípona)

Tento výklad má však ťažkosti. Predpokladať, že je tu odvodzovací základ *rugby-* (s koncovým vokálom) a slovotvorná prípona *-ista* (tiež so začiatočným vokálom), pričom sa vokály zo slovotvorného základu a slovotvornej prípony prekrývajú na tom istom mieste (to sa vzťahuje aj na deriváty typu *alibista, apriorista*, teda *alibi- + -ista, apriori- + -ista*), by bolo možné v tom prípade, ak by išlo o tvorenie slov cudzími príponami, pred ktorými nenastávajú nijaké zmeny spoluhlások (napr. príponou *-ista*.

¹⁵ Pozri: Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Sprac. kolektív pracovníkov Ústavu pro jazyk český CSAV za redakcie F. Daneša, M. Dokulila a J. Kuchařa. 1. vyd. Praha, Academia 1967, s. 164.

-izmus, -iáda atď.). Ťažkosti pri tomto výklade nastávajú v tom prípade, ak ide o tvorenie nového slova domácou slovotvornou príponou, napr. príponou *-in*. Ak by pri odvodzovaní od mena *Netty* príponou *-in* bol slovotvorný základ *Netty-* a začiatočné *i* z prípony *-in* by sa s koncovým *-y* zo slovotvorného základu *Netty-* prekrývalo, mala by tu byť jednak výslovnosť s *t*, jednak s *ť*. Slovotvorný základ *Netty-* by si vyžadoval výslovnosť s *t*, resp. *tt*: *netti-*. No slovotvorná prípona *-in* vyžaduje výslovnosť s *ť*, resp. *ťť*: *netťin*. Podľa J. Sabola, ako sme už uviedli, sa derivát mena *Netty* vyslovuje s *ťť*. To ale ukazuje, že je tu slovotvorná prípona *-in* a slovotvorný základ *Nett-*, nie *Netty-*, takže tu nemožno hovoriť o prekrývaní morfému. Rovnako ani v derivátoch mien typu *Škultéty*, *Orsini* nemožno hovoriť o prekrývaní morfému, teda ani o slovotvorných základoch *Škultéty-*, *Orsini-* a slovotvornej prípone *-ička*.

Konštatovali sme, že v derivátoch typu *Škultétyčka*, *Orsinička* je slovotvorná prípona *-čka*. Túto formuláciu treba ešte spresniť. Prípona *-čka* v menách typu *Škultétyčka*, *Orsinička* má rovnaký význam ako prípona *-ička* v slovách typu *dramaturgička*, *biologička*, *psychiatrická* a pod. a je aj formálne veľmi blízka (rozdiel je iba v prítomnosti alebo neprítomnosti začiatočného *i*). Z funkčného (významového) hľadiska je to prípona, ktorá sa realizuje v istých pozíciách ako *-ička*, v istých ako *-čka*. Podľa toho prípona *-čka* je vlastne variant prípony *-ička*. Pri tvorení slov od cudzích mien na *-y* alebo *-i* treba hovoriť o prípone *-čka* ako o variante prípony *-ička*.

Na základe tohto rozboru sa nám zdá, že hranica medzi slovotvorným základom a slovotvornou príponou pri jednotlivých derivátoch cudzích slov na *-i* alebo *-y* nemusí byť na rovnakom mieste, teda nie vždy pred koncovým *-i* alebo *-y* alebo za nimi. Ak ide o tvorenie cudzou slovotvornou príponou, víťazí skôr vedomie, že hranica je pred koncovým *-i* alebo *-y*, napr. *alibi* — *alib-ista*, *rugby* — *rugb-ista* (preto sa aj píše derivát *rugbista* s mäkkým *i*). Pri tvorení domácou slovotvornou príponou miesto hranice medzi slovotvorným základom a slovotvornou príponou nemusí byť vždy pred koncovým *-i* alebo *-y*, k čomu môže prispievať práve podoba slovotvornej prípony. Privlastňovacie prídavné mená sa v spisovnej slovenčine tvoria od ženských podst. mien príponou *-in*. Podoba tejto prípony korešponduje s podobou prípony *-ov*, ktorou sa tvoria privlastňovacie prídavné mená od podst. mien mužského rodu (v prípone *-ov* tiež ide o spojenie „samohláska + spoluhláska“). To prispieva k tomu, že aj pri tvorení od slov typu *Dolly*, *Netty*, *Polly* atď. sa zreteľne vyčleňuje prípona *-in*, pred ktorou sa uplatňujú príslušné konsonantické alternácie (*t/ť*, *d/ď*, *n/ň*, *l/ľ*). Podľa toho nevychádza sa tu slovotvorná prípona „-n“, ktorá by predstavovala variant prípony *-in*. Trochu iná situácia je pri derivátoch *Škultétyčka*, *Orsinička*,

Leďenyička atď. V spisovnej slovenčine sa okrem prípony *-ička* používa prípona *-ka* (a to omnoho častejšie ako prípona *-ička*), pred ktorou nastávajú jednotlivé alternácie, najmä alternácia *k/č*, napr. *lekárnik* — *lekárnička* (*lekárnič-ka*). Takéto tvorenie do istej miery zastiera hranicu slovo-
tvorného základu a slovotvornej prípony pri derivátoch s príponou *-ka* a s príponou *-ička*, porov. napr. *lekáreň* — *lekárn-ička*, ale *lekárnik* — *lekárnič-ka*. Nie je potom prekvapujúce, že na pozadí takýchto prípadov s rozdielnym miestom slovotvorného švíku sa ľahko môže vydeliť aj slovo-
tvorná prípona *-čka*, resp. nový variant prípony.

2.5. Používanie slovotvornej prípony *-ička* a jej variantu *-čka* na tvorenie prechýlených ženských podôb od mužských osobných mien v uvedených dvoch prípadoch bude potrebné zaznamenať v prácach venovaných tvoreniu slov touto slovotvornou príponou. Mená typu *Škultétyčka*, *Orsinička* a pod. bude pritom potrebné náležite kvalifikovať z hľadiska štylistického ako hovorové prvky, teda slová patriace do hovorového štýlu jazyka.¹⁶ A pretože v menách tohto typu je prípona *-čka* (ako variant prípony *-ička*), nie je potrebné meniť pravopis derivátov *Škultétyčka*, *Krčméryčka*, *Ambrózyčka* a pod. (treba ich písať s *y*).

¹⁶ Pozri PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk — štylistika. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 42—70.

ZO SYNTAXE MATEMATICKÝCH TEXTOV

1. Naša syntaktická literatúra sa opiera takmer výlučne o príklady z krásnej literatúry. To má korene jednak v tradícii, jednak v prestížnom hodnotení umeleckej prózy ako najbohatšej studnice spisovných a ľudových syntaktických prostriedkov. Takým postupom sa síce môžu zaznačiť všetky syntaktické konštrukcie slovenského jazyka, ale napriek tomu sa neprichádza k plastickému obrazu slovenskej syntaxe. Na to je totiž potrebný rovnako podrobný rozbor odborných textov, a to už aj preto, lebo odborné vyjadrovanie je v súčasnej spoločenskej situácii dôležitejšie ako umelecké texty. Je teda potrebné sledovať texty z jednotlivých vedných a technických odborov a potom analyzovať tie javy, ktoré sú pre ten ktorý odbor charakteristické.

V tejto krátkej úvahe si všimneme niektoré črty matematických textov, o ktorých sa oprávnenne tvrdí, že sú schematické a syntakticky jednotvárne. Využívajú sa v nich iba niektoré vetné a súvetné typy: sú však medzi nimi aj konštrukcie, ktoré sú charakteristické pre matematické texty už svojou stavbou a potom svojou frekvenciou. Také sú napríklad niektoré vetné konštrukcie s imperatívom: v nich sa prísudok dvojčlennej vety vyjadruje imperatívom plnovýznamového (alebo pomocného) slovesa. Napr.: *Položíme tieto do (3), § 44, a dostaneme všeobecné riešenie diferenciálnej rovnice (1).* (Hronec) V nasledujúcich odsekoch sa budeme venovať práve týmto konštrukciám s imperatívom.

2. O používaní všetkých slovesných tvarov sa doteraz najpodrobnejšie píše v Morfológii slovenského jazyka. Ide tu v podstate o analýzu gramatických kategórií slovesa a o konfrontáciu týchto kategórií so sémantikou vety.

Tvary rozkazovacieho spôsobu čiže imperatívne tvary a ich používanie sa opisujú na str. 546–551, a to oveľa podrobnejšie než v starších aj novších súhrnných gramatikách spisovnej slovenčiny. Istým nedostatkom tohto výkladu Morfológie slovenského jazyka je to, že sa neprizerá na stylistický charakter všetkých syntaktických konštrukcií, v ktorých sa vyskytuje imperatív.

Zásadne možno súhlasiť s rozdelením príkladov na tri skupiny, a to na prípady imperatívu s prevahou vôle prikazovateľa, ďalej na prípady imperatívu s prevahou vôle vykonávateľa a napokon na osobitné a prechodné prípady. Do týchto skupín sa totiž dajú zaradiť aj všetky prípady imperatívnych viet, ktoré sa používajú v matematických textoch a sú pre ne charakteristické. Jednotlivé typy si však vyžadujú bližšie osvetlenie.

3.1. Osobitne treba upozorniť napr. na imperatívne vety, ktoré sa používajú v návodoch cvičení: *Riešte pomocou metódy uvedenej v texte všetky príklady uvedené v cvičebniciach k § 6.* (Schwarz) Tu možno hovoriť o osobitnej bohatej skupine prípadov, v ktorých sa vyjadruje potrebnosť deja. Imperatívny tvar 2. osoby množ. čísla možno nahradiť modálnou syntagmou *treba + infinitív* : *riešte = treba riešiť*; napr.: *Nech $f(x, y) = x^2y + y^3x$.* *Treba nájsť (= nájdite) všetky druhé parciálne derivácie tejto funkcie.* (Švec)

Pre matematické texty je charakteristické, že sa po takýchto imperatívnych vetách spravidla píše bodka (nie výkričník), a to aj vtedy, keď ide o jednoduchú vetu (ako to ukazuje náš východiskový príklad), ako aj vtedy, keď ide o súvetie; napr.: *Do každej, že rovnica n -tého stupňa, pre ktorú platí $s_1 = s_2 = s_3 = \dots = s_{n-1} = 0$, má nevyhnutne tvar $X^n - a = 0$.* (Schwarz)

Treba poznamenať, že v niektorých učebných textoch sa píše výkričník aj v návodoch cvičení, napr. v kolektívnom diele Matematika I (Bratislava, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1959). Tento spôsob však nepokladáme za náležitý, lebo sa v ňom uplatňuje necitlivý postoj k špecifickým vlastnostiam odborného štýlu. Práve tak necitlivo sa odstraňujú niekedy aj špecifické väzby ako *uvažovať niečo* a nahrádzajú sa väzbami typu *uvažovať o niečom*.

3.2. Takisto často sa v matematických textoch používajú samostatné imperatívne vety, ktorými sa na začiatku výkladu načrtáva nasledujúca problematika. Sú to vstupné vety. Napr.:

Vráťme sa k otázke viacnásobných koreňov. (Schwarz) — *Začnime so špeciálnym prípadom.* (tamže) — *Záverom si uveďme aspoň konečný výsledok riešenie rovnice (82).* (Huľa) — *Zvoľme pravouhlý súradnicový systém v priestore.* Všetky úvahy tohto článku budeme vzťahovať na tento súradnicový systém. (Mišík)

Pravda, častejšie sa táto konštrukcia používa ako nadradená veta v súvetí. Napr.:

Hľadáme teraz podmienku pre to, aby graf funkcie f bol súmerný podľa y -ovej osi, napr. podľa počiatku. (Klúvánek) — *Ukážme teraz, ako možno na základe týchto úvah odstrániť z danej rovnice viacnásobné korene.* (Schwarz)

Ako vidieť z príkladov, používajú sa imperatívne tvary 1. osoby množného čísla, a to preto, lebo podávateľ sám seba započítava medzi vykonávateľov deja.

Je samozrejmé, že v takýchto pozíciách sa môže použiť aj budúci čas,

pretože rozkazovacím spôsobom sa nevyjadruje reálny dej, lež popud na vykonanie deja. Pri použití budúceho času sa potom často používa odrazový výraz *teraz*, *v nasledujúcom odseku* a pod. Napr.: *Ukážeme teraz najprv, že každá priamka prechádzajúca stredom uvažovanej hyperboly buď ju pretína v dvoch bodoch, alebo ju nepretína.* (Švec)

3.3.1. Najtypickejší prípad imperatívnych dvojčlenných viet máme pri vyjadrení premisy čiže predpokladu v implikácii, ktorej druhou časťou je konklúzia čiže dôsledok. V implikácii ide o také spojenie dvoch dejov, že platnosť deja A ako predpokladu má za dôsledok platnosť deja B. Schematicky sa to dá znázorniť $A \rightarrow B$. To môžeme čítať aj takto: Z deja A vyplýva dej B.

Základnou konštrukciou na vyjadrenie implikácie je súvetie, ktorého prvý súvetný člen vyjadruje predpoklad a druhý súvetný člen dôsledok, pričom predpoklad sa vyjadruje imperatívnou dvojčlennou vetou. Napr.:

Položme totiž $u = ax + by + c$, vtedy daná diferenciálna rovnica po separácii premenných prejde do tvaru $\frac{du}{bf(u) + a} = dx$. (Hronec) — Nech sústava funkcií $y_1, y_2, \dots, y_n$ je fundamentálnym systémom a $c_1, c_2, \dots, c_n$ nech sú určité konštanty, nie vždy nulové, potom výraz $m y(x) = c_1 y_1 + c_2 y_2 + \dots + c_n y_n$ nie je identicky nulový. (Hronec)

Treba však poznamenať, že v tejto pozícii — totiž v rámci súvetia — sa častejšie používa základný typ podmienkovo-dôsledkového podradovacieho súvetia s podradovacími spájacími výrazmi *ak — vtedy*, *ak — potom*, *keď — vtedy*, *keď — potom*; resp. *vtedy*, *keď*: *vtedy a len vtedy*, *keď*. Napr.:

Keď je $F_2 = 0$, t. j. keď je $u = -\frac{a_2}{3a_3}$ riešením diferenciálnej rovnice (1), *vtedy* zo (4) môžeme ľahko púhou integráciou určiť funkciu $z(x)$ a potom na základe (3) môžeme určiť tiež riešenie diferenciálnej rovnice (1). (Hronec) — Ak funkcia $f(x, y)$ má v oblasti $\emptyset$ ohraničenú prvú parciálnu deriváciu podľa y , *potom* v tejto oblasti $f(x, y)$ spĺňa Lipschitzovu podmienku. (Šalát) — Rovnica má jediný dvojnásobný koreň *vtedy a len vtedy*, *ak* jej diskriminant $D_2 = 0$. (Schwarz)

V oboch prípadoch ide o zomknuté konštrukcie, pričom súvetie s imperatívnou vetou má ustálenú formu aj v tom zmysle, že poradie súvetných členov je pevné: imperatívna veta je vždy na prvom mieste.

3.3.2. Pomerne častejšie sa však používajú nadvetné konštrukcie, v ktorých predmisa sa vyjadruje samostatnou imperatívnou vetou. Môže sa vyskytovať aj viac premís, ktoré sa potom vyjadrujú paratakticky. Napr.:

Nech $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n, \dots$ je konvergentná postupnosť s limitou a . Potom každá z nej vybraná postupnosť je tiež konvergentná a jej limita je tiež číslo a .

(Kluvánek) — Nech α je číslo a a a b sú vektory. Potom platí $\alpha(a + b) = \alpha a + \alpha b$. (Švec) — Majme kvadratickú rovnicu $a_0x^2 + a_1x + a_2 = 0$, $a_0 \neq 0$. Dosaďme $x = z - \frac{a_1}{2a_0}$. Potom rovnica prejde na tvar $z^2 - \frac{1}{4a_0^2} (a_1^2 - 4a_0 a_2) = 0$. (Schwarz)

Táto konštrukcia je značne uvoľnená a mimo odborného textu by pôsobila rušivo, pretože si vyžaduje od prijímateľa mimoriadne veľkú pozornosť. Istou pomôckou je iba ustálené poradie významových zložiek: najprv premisa a až potom konklúzia.

3.3.3. Tieto imperatívne vety sa v našej gramatickej literatúre spomínajú iba okrajovo. Napríklad v Morfológii slovenského jazyka (1966) čítame súvetia typu *Daj koňovi ovsu, môžeš ho hnať jak psa*, ale sú to všetko príslovia. Charakteristika tohto súvetného typu je však správna: „Prvá veta s imperatívom vyslovuje podmienku, druhá s indikatívom vyjadruje dôsledok (takéto poradie viet je záväzné).“ Ale v Slovenskej gramatike (1968) sa uvádza iba príklad *Ostaň ešte chvíľu, všetko uvidíš na vlastné oči* (v rámci dôsledkového parataktického súvetia), ale sa nekonštatuje nič o gramatickej stavbe tohto súvetia, ba v celej syntaktickej časti gramatiky sa neuvádza nič o vyjadrovaní implikácie v odborných textoch. To všetko sa dá vysvetliť iba nedostačujúcim východiskovým materiálom. V Morfológii slovenského jazyka sa uvádza poznámka o súvetí *Koža pila, koža trp*, že tu ide o bezspojkové príčinné súvetie s obsahovou schémou: Keď sa stane A, musí sa (má sa) stať i B. Tento príklad sa však neanalyzuje primerane vetnosémanticky, hoci sa dá súhlasiť aj s tým, že sa zaraďuje do oblasti nepravej parataxy. Ale treba uvážiť, že sa gramaticky osobitne vyznačuje druhý súvetný člen a že práve táto imperatívna veta vyjadruje dôsledok deja prvej vety. Rovnaký zmysel má preto výpoveď: *Koža pila, a preto koža trp* (... , *a preto nech trpí*). Z toho jednoznačne vychodí, že súvetie *Koža pila, koža trp* treba hodnotiť v rámci nepravej parataxy ako dôsledkové súvetie.

Ak však použijeme ten istý spôsob argumentácie pri súvetí *Ostaň ešte chvíľu, všetko uvidíš na vlastné oči* (ktoré sa v Slovenskej gramatike uvádza ako príklad na dôsledkové súvetie v rámci nepravej parataxy), ukáže sa, že toto súvetie nepatrí do oblasti nepravej parataxy, pretože gramaticky je osobitne vyznačená prvá veta a v nej sa vyslovuje podmienka pre uskutočnenie deja druhej vety. Mohli by sme preto uviesť synonymnú výpoveď *Ak ostaneš ešte chvíľu, všetko uvidíš na vlastné oči*, teda výpoveď s explicitným vyjadrením vzťahu medzi dejmi v rámci hypotaxy. Pravda, je možná aj paratakticky stavaná synonymná výpoveď: *Ostaň ešte chvíľu a všetko uvidíš na vlastné oči*.

Pretože vo všetkých troch uvedených synonymných výpovediach ide

o naznačenie implikácie so zdôraznením predpokladu čiže premisy, prípady s implicitným vyjadrením kauzality treba hodnotiť ako osobitné prípady v rámci odporovacieho čiže adverzatívneho súvetia. Tak sa potom dosiahne symetria v tom, že popri type odporovacieho súvetia s odtienkom pripustky, napr. *Koniec fašiangov tu, a zima nepopúšťa* (Tajovský) stojí typ odporovacieho súvetia s odtienkom podmienky, napr.: *Ostaň ešte chvíľu, (a) všetko uvidíš na vlastné oči*.

Do tohto typu odporovacieho súvetia s odtienkom podmienky treba potom zaradiť aj všetky vyššie spomenuté príklady z matematických textov.

4. Na záver našej úvahy chceme upozorniť na to, že bude treba podrobne rozobrať celú problematiku parataxy. Ukazuje sa, že v doterajšej našej gramatickej literatúre niet istoty nielen v pertraktovaní zlučovacieho súvetia, lež ani vo výklade odporovacieho čiže adverzatívneho súvetia. Potreba revízie celej oblasti parataxy sa stáva evidentnou pri syntaktickej analýze odborných textov, ktoré majú vyhranené syntaktické prostriedky.

Literatúra

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 548.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 406.

Eugen Pauliny

SLOVENSKÉ NÁREČIA ZA SOCIALIZMU

Vo svojej prednáške pre účastníkov Letného seminára slovenského jazyka a kultúry 1975, určeného pre zahraničných slavistov, predniesol Pavel Ondrus zaujímavé myšlienky o súčasných metódach výskumu slovenských nárečí (Výskum slovenských nárečí v období socializmu. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Bratislava 1975). Zaujíma nás tu len úvodná, všeobecná časť tejto prednášky (s. 213—214), hoci kritickú pozornosť by si zaslužil aj vlastný výklad o zmenách slovnej zásoby v dnešných slovenských nárečiach. Úvodná časť jeho prednášky je zmesou správneho konštatovania súčasnej slovenskej jazykovej situácie (s niektorými závažnými omylmi, na ktoré poukážeme) a nesprávnych záverov. Pretože Pavel Ondrus stavia svoje závery apodikticky a neomylné, predkladajúc ich ako výsledky uvažovania z pozícií marxistickej teórie, treba o nich hovoriť a diskutovať. Okrem toho treba uvážiť to, že svoje úvahy predložil cudzincom ako produkt marxisticky orientovanej jazykovedy.

O čo ide?

Pavel Ondrus pokladá za veľký nedostatok doterajšej slovenskej dialektológie, že „sa pri skúmaní nárečí doteraz sústreďovala pozornosť na ich najustálenejšie, tradičné prvky. Máme preto slovenské nárečia opísané ako vývin slovanského jazykového základu, ktorý v stredoeurópskom prostredí — najmä za feudalizmu — síce nadobudol svojrázne črty, ale prvotnú povahu si vlastne zachoval po stáročia podnes“ (s. 213). Nebudeme sa spytovať, čo sú to „svojrázne črty“ a „prvotná povaha“ „slovanského jazykového základu“ slovenčiny, hoci tieto vágne výrazy, ktoré sa používajú ako odborné termíny, bolo by treba vysvetliť. Ostaneme pri konštatovaní základnej myšlienky P. Ondrusa, že totiž v slovenskej dialektológii sa skúmali a skúmajú tradičné javy. Takýto postup podľa P. Ondrusa priviedol našich dialektológov k tomu, že neskúmajú súčasné živé premeny v nárečiach. To je podľa P. Ondrusa veľmi jednostranné, lebo „už kapitalistická dedina bola jazykovo i sociálne diferencovaná“ (s. 213). V ďalšom výklade P. Ondrus konštatuje, že na dnešnom vidieku je jazyková a sociálna diferenciácia väčšia ako v predsocialistickej dedine, že sa zmenšil počet nositeľov typického tradičného nárečia a zväčšil sa okruh tých, čo

majú spomenuté typické miestne nárečia už „rozkolísané“ (s. 213). Ako P. Ondrus ďalej uvádza, táto rozkolísanosť tradičného dialektu je výsledkom zvýšeného kontaktu príslušníkov rôznych nárečí, zvýšenej miery vzdelania a prístupu k spisovnému jazyku a zaangažovanosti našich ľudí na budovaní socializmu. To je v zásade správne konštatovanie, hoci by ho bolo treba formulovať presnejšie, ale záver, ktorý z toho konštatovania P. Ondrus vyvádza, je celkom nesprávny. Tvrdí, že treba zvoliť nový prístup pri skúmaní nárečí. „Treba získavať materiál nielen od predstaviteľov typického tradičného nárečia, ale aj od nositeľov tzv. rozkolísaného miestneho dialektu“ (s. 214). Vtedy sa získa všestranný materiál, a to „nielen pre retrospektívny opis, ale aj pre opis vývinu nárečí do budúcnosti“. „Ak sa na túto úlohu nepodoberieme,“ hovorí ďalej P. Ondrus, „urobíme veľkú chybu. Nasledujúce generácie by nám túto chybu nemohli odpustiť, lebo zmeny v nárečí, ktoré vznikajú takrečeno pred našimi očami, sa už v tejto podobe nikdy nebudú môcť zachytiť, zapísať“ (s. 214).

V čom je základná chyba záverov P. Ondrusa?

Základná chyba v uvažovaní P. Ondrusa je v tom, že sa na miestne nárečia a na ich vývin nedíva dialekticky. Nechápe ich v súvislosti so spoločnosťou, ktorá tieto nárečia používa. P. Ondrus na jednom mieste síce hovorí správne o „plnej zaangažovanosti našich ľudí na výstavbe socializmu“ (s. 214), hovorí o dedine za kapitalizmu (v pojmovo nesprávnej skratke o „kapitalistickej dedine“), hovorí o dedine za socializmu, ale to sú pre neho iba slová. Uniká mu, že tu nejde iba o rozdiel v historickej následnosti. Treba mať stále tvrdo na pamäti, že v dialektickom chápaní spätosti všetkých zložiek ide o kvalitatívny rozdiel. Dedina za feudalizmu bola zaradená do inej spoločenskej, výrobnjej, kultúrnej, hospodárskej, administratívnej, územnej a ešte neviemakej situácie, ako bola dedina za kapitalizmu alebo ako je dedina za socializmu. Preto v dedine v jednotlivých spoločenských formáciách ani nárečie ako prostriedok spoločenského styku nemalo a nemá rovnakú funkciu. Ak za vrcholného feudalizmu bolo miestne nárečie na dedine u Slovákov jedinou formou jazykového styku, od 15. stor. tu pribúda, resp. pribúdajú ďalšie formy nadnárečového kultúrneho styku. Zväčša šlo o pasívne prijímanie týchto foriem (napr. v kostole, pri počúvaní umelých slovesných prejavov na jarmokoch a púťach, pri počúvaní úradných rozhodnutí a pod.), ale často prvky týchto kultúrnych nadnárečových jazykových foriem prenikali aj do slávnostných alebo umeleckých prejavov samotného dedinského ľudu. Napríklad obradové texty, svadobné a scénické kreácie (betlehemske hry, hra o sv. Dorote a pod.) obsahujú početné prvky z nadnárečových jazykových štýlov.

Dnes je spisovný jazyk aj na dedine prevažujúcou formou verejného styku. Viacnásobné, ba úplné zapojenie dediny do celospoločenského dia-

nia u nás je takého prevratného významu, že vôbec nemožno myslieť na akési idylické postupné zmeny tradičných nárečí na nové, ako o tom hovorí P. Ondrus. To, čo máme pred sebou dnes, to nie je vývin nárečí, ako by to chcel vidieť P. Ondrus. To je živelné a neorganizované nahrádzanie prvkov tradičných nárečí spisovnými prvkami. Tento postup nie je, pochopiteľne, priamočiary. Sú tu rozdiely vo veku, vo vzdelaní, v spoločenskom zaradení, v spoločenskej angažovanosti, sú tu rozdiely územné, ale ten proces je tu. Dôležité je, že v štýloch verejného styku je dnes spisovný jazyk aj na dedine prevažujúcou formou styku. A pre spoločenské hodnotenie jazyka sú dôležité jazykové formy verejného styku.¹ Aby sa mi dobre rozumelo: Netvrdím, že vo verejnom styku sa dnes na dedinách používa výlučne spisovný jazyk. To nie. Ale je jednoznačná intencia používať ho. Je to jednoznačná spoločenská požiadavka. Preto pre budúcnosť sa nebude na dedinách skúmať vývin nárečia „do budúca“, ako navrhuje P. Ondrus, ale bude sa skúmať fungovanie spisovného jazyka v nárečovom prostredí.

Tradičné nárečové formy sa však budú skúmať ďalej. Sú doteraz a aj v budúcnosti ostanú (pokiaľ ich len bude možno zachytiť) najdôležitejším prameňom pre dejiny slovenského jazyka. Tento výskum je nevyhnutnosťou, nie je to „nedostatok“, ako nás presvedčuje P. Ondrus.

Ešte poznámku. Tvrdenie P. Ondrusa, že „už kapitalistická dedina bola jazykovo i sociálne diferencovaná“, imputuje čitateľovi názor, akoby evidentná sociálna diferencovanosť dediny za kapitalizmu bola príčinou aj jazykovej diferenciacie. Neviem, či to P. Ondrus takto myslel, ale ak áno, vtedy treba tento názor striktne odmietnuť, lebo vnucuje vulgarizujúce predstavy o triednej podstate jazyka, ktoré boli právom ostro odmietnuté už v známej sovietskej diskusii v moskovskej Pravde r. 1950. Pokiaľ boli v dedine za kapitalizmu nárečové rozdiely, boli dané rozdielnym stupňom v zachovávaní nárečovej normy. A to bolo podmienené vekom, vzdelaním, stykom s inými nárečiami, štylisticky a pod., nikdy to nebolo podmienené sociálne.

A keď sme pri tej sociálnej diferenciacii. Nie je mi jasné, čo má P. Ondrus na mysli, keď tvrdí, že „na dnešnom vidieku je jazyková a sociálna diferenciacia väčšia ako v predsocialistickej dedine“ (s. 214). Na dedine za kapitalizmu boli statkári, dedinskí boháči, strední roľníci, dedinská chudoba a slabá, ale dôležitá vrstvička inteligencie. Vtedy bola sociálna diferenciacia veľká, a to s antagonistickými sociálnymi vzťahmi, ktoré túto

¹ V tejto súvislosti treba upozorniť na štúdiu F. Buffu *Odras socialistickej prítomnosti v rečových pomeroch našej dediny* (Slovenská reč, 39, 1974, s. 193–198).

diferenciáciu zvyrazňovali. Na dnešnej dedine sú družstevní roľníci, bývajú tam aj robotníci, do zamestnania v meste alebo v priemyselnom centre dochádza odtiaľ dosť administratívnych pracovníkov a je tam aj malá (ale podstatne väčšia ako za kapitalizmu) vrstva inteligencie, a to pracujúcej inteligencie. Žijú v neantagonistických vzťahoch, ba možno to povedať naopak: žijú v úzkej spolupráci a ich sociálne pomery a životný štýl sa v podstate neodlišujú (inak to bolo za kapitalizmu). Kde je teda tá „väčšia sociálna diferenciácia“, o ktorej nás presvedčuje P. Ondrus?

Na záver. Dnešný jazykový stav na slovenských dedinách je vzhľadom na našu socialistickú súčasnosť naozaj mimoriadne zaujímavý a treba mu venovať bádateľskú pozornosť. V tom má P. Ondrus pravdu. Ale jeho konkrétne formulácie a najmä jeho závery sú – veľmi mierne povedané – diskutabilné.

Filip Sabol

O FAKTICKEJ A FORMÁLNEJ NEURČITOSTI ZÁMEN

Obširny opis neurčitých zámen nájdeme v Morfológii slovenského jazyka (ďalej MSJ). Tentoraz nás však budú zaujímať iba zámená s najvšeobecnejším neurčitým významom, o ktorých sa na s. 294 hovorí: „Najširší neurčitý význam majú zámená s morfémi *da-*, *nie-/ne-*, *voľa-*. Zámená s morfémi *-si* sa odlišujú od nich tým, že neznámosť, neurčitosť niekoho alebo niečoho zdôrazňujú.“ A na s. 295 sú poučky: „Zámená utvorené morfémi *-si* značia to, čo zámená *niekto*, *niečo*, *nejaký*, *nejako*, ale s tým rozdielom, že neurčitosť alebo nejasnosť vytyčujú, zdôrazňujú. Používajú sa vtedy, keď hovoriaci nepozná vec, vlastnosť, okolnosť, alebo keď sa náročky chce vyjadriť neurčito. Zámenami s príponou *-si* preto nemožno ľubovoľne zamieňať zámená s predponami *nie-*, *da-*. Napr. vo vete *Keď na dajaký dlhší predmet pôsobí váha...* (Hlavaj) nedá sa zámeno *dajaký* nahradiť zámenom *akýsi*. Kde sa neurčitosť podčiarkuje, tam sú zasa vhodnejšie špecifické zámená s morfémi *-si*: *So sokolom sa mu „nejako“ (= akosi, voľajako) nedarí.* — *Si „nejaký“ (= akýsi, voľajaký) bledý.*“

Tieto poučky však nemajú pevnú oporu v jazykovej praxi. Zdôrazňovanie neurčitosti sa v nich neprávom pokladá za charakteristický príznak zámen s príponou *-si* a určovanie neurčitosti sa zjednodušene pripisuje hovoriacemu. Z toho vznikajú nejasnosti pri praktickej aplikácii poučiek.

Najvšeobecnejší neurčitý význam majú zámená utvorené predponami *nie-/ne-* a *da-*. Obidva tieto morfológické typy zámen rovnako vyjadrujú

faktickú (skutočnú) neurčitost' naznačovaných javov alebo príznakov. Pokladáme ich za synonymá s odlišnou provenienciou: zámená s morféom *nie-* majú oporu najmä v západoslovenských dialektoch a zámená s morféom *da-* predovšetkým vo východoslovenských nárečiach. Zámená druhého typu (*dačo, daktorý, dajako, dakedy* a i.) sa donedávna pokladali za hovorové. V súčasnosti sa hodnotia ako rovnocenné so zámenami s morféom *nie-* (*niekto, nieči, niekoľko, zniekade*), ktoré majú v spisovnej slovenčine väčšiu frekvenciu.

Zámená s morféomami *nie-* a *da-* sú sémanticky blízke zámenám s morféom *voľa-* a zloženinám alebo zámenným výrazom so základmi *neviem, nevedno* (napr. *niekto, dakto, voľakto, neviemkto, nevedno kto*). Jemné významové odtienky zámen s morféom *voľa-* vyplývajú z ich explicitného vyjadrovania ľubovoľnosti. Zámená s výrazmi *neviem, nevedno* zasa explicitne vyjadrujú (a teda i zdôrazňujú) neurčitost'.

O faktickej neurčitosti zámen s morféomami *nie-* a *da-* sa môžeme presvedčiť na vybraných príkladoch:

Niekto musí doma ostať. (Rázus) — Či ťa *dač* boli? (Sládkovič) — I šomre, čo je on vlastne? *Nejaký* zbojník, či čo? (Timrava) — Už sa len musíte *dajako* bez nich zaobiť. (Kukučín) — Najradšej by sme sa *niekam* prepadli. (Alexy) — Dost času tomu *dakedy* na Ondreja. (Vansová)

Celkom odchodný neurčitý význam vyjadrujú zámená s morféom *-si* (*ktosi, čiši, akosi, pokadesi*). Morféma *-si* má charakter nesamostatnej častice a podobne ako nesamostatná častica *-to* v ukazovacích zámenách (napr. *tento, takýto, potadeto*) spresňuje naznačenie javu alebo príznaku, a to modifikačným zúžením okruhu všeobecného naznačovania na istý (časťtočne alebo úplne známy, ukazovaný) jav alebo príznak. Podružnou modifikačnou schopnosťou týchto častíc či slovotvorných morféom je zdôrazňovať naznačovaný jav alebo príznak (pozri MSJ, s. 751: zdôrazňovacie *-to*). V neutrálnych prehovoroch sa zdôrazňovanie spravidla neprejavuje, no nemožno ho poprieť v emocionálne ladených výpovediach.

Spresňovací význam neurčitých zámen s morféom *-si* sa využíva na vyjadrovanie formálnej (neskutočnej) neurčitosti, a to:

a) na vyjadrovanie čiastočnej neurčitosti v situáciách, keď už expedient nadobudol subjektívnu istotu o naznačovanom jave alebo príznaku, ale nemôže ho označiť, pomenovať, lebo ho nepozná, prípadne nedostatočne pozná; napr.:

Otázka: „*Nehľadal ma niekto?*“ Odpoveď: „*Ba, zháňal ťa ktosi. Akýsi náhlivec. Ani sa nepredstavil.*“

b) na vyjadrovanie predstierananej neurčitosti v situáciách, keď expedient

dobre pozná naznačovaný jav alebo príznak a mohol by ho aj označiť, pomenovať, no zámerne ho iba naznačí (nechce ho prezradiť); napr.:

Synček prosíka: „*Mamka, kúp mi dačo.*“ A keď sa matka vráti s nákupom, prihovori sa synčekovi: „*No, Ferko, čo si som ti kúpila. Uhádni čo.*“

V takýchto prípadoch by nahrádzanie zámen s morfémmi *nie-*, *da-* zámenami s morfémmou *-si* alebo opačne spôsobovalo nelogickosť výpovedí. Nemožno povedať: „*Zháňal ta niekto, nejaký náhlivec.*“ — „*Dačo som ti kúpila. Uhádni čo.*“ Ale ani: „*Nehľadal ma kto si?*“ — „*Mamka, kúp mi čo si.*“ Prečo? Nezháňal ho totiž *niekto*, ale oná povedomá osoba, ktorú síce hovoriaci podľa mena nepozná, ale ju videl a môže ju opísať ako akéhosi (nie dajakého) náhlivca. Ani matka nekúpila synčekovi *niečo*, ale celkom známu vec (povedzme mliečnu čokoládu), no vo výpovedi ju náročky len naznačila zámenom *čo si*, aby synček mal čo hádať. Zámenami s príponou *-si* určovateľ neurčitosti inherentne vyjadruje, že sa rozsah neurčitosti zužuje o okruh jeho subjektívnej istoty o naznačovanom jave alebo príznaku. Pýtať sa však možno iba na dačo všeobecne známe alebo všeobecne neznáme, napr.: *Nehľadal ma Jožo Kvasnička?*, *Nehľadal ma dakto?* Preto v opytovacích vetách neobstoja zámená vyjadrujúce formálnu neurčitosť. Nemožno ich použiť ani v žiadacích vetách, lebo i žiadať, prikazovať možno len to, čo je všeobecne známe alebo všeobecne neznáme: *Kúp mi nanuk, Kúp mi niečo.*

Na osi vyjadrovania javov a príznakov viažu zámená s formálnou neurčitosťou miesto v bezprostrednej blízkosti všeobecných označení:

Naznačovanie		Označovanie	
faktická neurčitosť	formálna neurčitosť	všeobecné označenie	bližšie označenie
niekto dajaký niekam	ktosi akýsi kamsi	chlap pácivý do školy	Paľo Mrkvička mladý a pekný do ZDS na Vranej ul.

Hovoríme o naznačovaní a označovaní javov a príznakov s ohľadom na expedienta (hovoriaceho). Na jazykovom prejave sa však účastní aj percipient (počúvajúci). Preňho majú i zámená typu *ktosi* rovnaký všeobecný neurčitý význam ako zámená typu *niekto/dakto*, ibaže mu — a to je dôležité — signalizujú formálnosť neurčitosti vyjadrenej expedientom. Nena-rúša sa teda zhoda medzi vyjadrením a pochopením výpovede. Percipient sa dozvie presne to, čo mu expedient vie alebo chce oznámiť. Objasníme si

to na príklade. Vedúci oddelenia sa pýta pracovníčky, čo bude robiť cez víkend. Pracovníčka odpovie: „*Chystáme sa k a m s i na výlet.*“ Vedúci to pochopí tak, že si pracovníčka s manželom už naplánovala spomenutý výlet, ale nechce prezradiť, kam vlastne pôjdu. Keby však bola povedala „*n i e k a m na výlet*“, pochopil by to tak, že ešte ani sama nevie, kam pôjdu.

Zámená s morféomou *-si* vyjadrujú neurčitost, hcci len formálnu, preto ich zaraďujeme medzi neurčité zámená. Významovo však gravitujú k vymedzovacím zámenám, lebo v kontexte vyjadrujú spresňovací alebo až presný význam. Nie sú teda významovo blízke iným neurčítým zámenám. Iba zámená s morféomou *voľa-*, ktoré vyjadrujú ľubovoľnosť naznačovaného javu alebo príznaku bez ohľadu na stupeň požadovanej neurčitosti, sú schopné nahrádzať i zámená s morféomou *-si*. Preto namiesto *Je tam ktosi* (pri subjektívnej istote) možno povedať i všeobecne *Je tam voľakto*. A namiesto otázky *Je tam niekto?* možno použiť aj opytovaciu vetu *Je tam voľakto?* Pravda, v takýchto prípadoch nejde o synonymné náhrady.

Pri voľbe náležitého typu neurčitých zámen treba poznať určovateľa neurčitosti a rešpektovať charakter požadovanej neurčitosti.

Určovateľom neurčitosti zámen býva:

a) expedient (podávateľ, hovoriaci) v prípadoch, ak neurčitost zámen neurčuje agens deja, ktorý nie je totožný e expedientom:

Čos inšie byť to muselo. (Sládkovič) — Nehanebník *akýsi!* (Jesenský) — Chodí za ňou *ktorýsi* druhý. (Jilemnický) — Počut zas *čiesi* kroky v kuchyni. (Bodenek) — V pitvore je *koľkosi* chlapov. (Kukučín) — Ivan hádam zadriemal *kdesi* pod svrčinou. (Gabaj) — *Odkiaľsi* zvonka doletelo prudké zvonenie tramvaje. (Urban) — Ty si *ktosi*, viem to, milý môj. (pieseň)

b) agens deja, ak je schopný subjektívne posudzovať vnímané javy a príznaky, a to pri zámenách použitých na rozvíjanie prísudku, jeho rozvíjajúcich vetných členov a vetných členov vedľajších viet rozvíjajúcich prísudok (predmetových, doplnkových a príslovkových), napr.:

Suvadová hccla čosi povedať. (Urban) — Mať čosi dudre. (Hečko) — Hned ráno odišiel *kamsi*. (Vansová) — Videl *kohosi* utekať od mosta. — Cítil *akúsi* tlmenú bolesť v nadlakti.

Zámerne sme uviedli len citáty so zámenami s formálnou neurčitostou, aby sme si na nich mohli postupne objasniť, či, kde a prečo možno nahradiť formálnu neurčitost faktickou.

Určovanie neurčitosti použitého zámena je vyjadrovaním subjektívneho poznania naznačovaného javu či príznaku alebo nadobudnutej istoty o nich.

Pri určovaní platí zásada: čím vyšší je stupeň poznania alebo istoty, tým menšia (formálnejšia) je neurčitost.

Nultým stupňom naznačovanej neurčitosti je predstieraná neurčitost, ktorá sa rovná určitosti a bolo by ju možno aj označiť, vyjadriť plnovýznamovým substantívom, adjektívom, číslovkou alebo príslovkou. Napríklad v nadávke *Nehanebník akýsi!* by sa mohlo použité zámeno nahradiť adjektívom *necudný, nehanebný, hnusný, bezcitný, bezočivý*. Podobne by sa namiesto *Ty si ktosi* mohlo povedať *Ty si významný človek (veľký človek, prešibanec, furták a pod.)*. Lenže neraz práve náznakové slová najadekvátnejšie vyjadria subjektívny vzťah určovateľa k naznačenému javu, príznaku. Inokedy voľba náznakového vyjadrenia súvisí so zámerom zastierania známej skutočnosti. Povie sa *Chodí za ňou ktorýsi druhý*, aby sa nemuselo prezradiť meno uchádzača. Predstieraná neurčitost však vždy svedčí o emocionálnom podfarbení výpovede.

Nižší alebo vyšší stupeň poznania či istoty znamená čiastočnú neurčitost, na vyjadrenie ktorej sa používajú zámená s morféomou *-si*. Stačí napr. počuť známy šuchot nôh, aby sa výpoveď mohla formulovať so zámenom *čisi*: *Počuť zas čiesi kroky v kuchyni*. Aj známy či povedomý hlas vnucuje na jazyk zámeno *ktosi*: *Na prvom voze ktosi ticho spieva*. Prítomný čas však býva rozhraním, na ktorom najčastejšie konfrontujeme istotu s neistotou. Subjektívne chápanie takejto istoty či neistoty umožňuje vyjadriť odlišnú neurčitost, formálnu i faktickú. Napr. vo vete *Tam niekde v dialke, v čiernavých horách dedinka biela túli sa . . .* (Krasko) by sa mohlo použiť i zámeno *kdesi*.

V realizovanom alebo realizujúcom sa deji slovesá vyjadrujúce uvedomenú činnosť (napr. *písať, kúpiť, dať, hovoriť, pošepnúť*) a slovesá zmyslového vnímania (*vidieť, zbadáť, počuť, pociťovať*) vyžadujú v determináčnych syntagmách iba zámená s formálnou neurčitostou, teda: *vidím kohosi, napísala som čosi*. Neistota charakterizuje javy a príznaky súvisiace s dejmi, ktoré sa ešte len majú realizovať, no subjektívne chápanú istotu možno i v budúcom čase vyjadriť zámenami s morféomou *-si*: *poviem im čosi nepekne, musím kamsi odísť*.

Expedient je povinný dodržiavať spomenuté pravidlá pri určovaní neurčitosti zámen. Subjektívne ponímanie istoty a s ním súvisiace subjektívne určovanie neurčitosti má obmedzený rozsah. Treba mať na zreteli, že nevhodne vyjadrená neurčitost zámen znižuje pravdivosť výpovede a robí ju príznakovou.

V oznamovacích vetách s prísudkom v 1. osobe singuláru sa prekrývajú funkcie expedienta a agensa deja pri určovaní neurčitosti zámen. V takýchto prípadoch pokladáme expedienta za určovateľa neurčitosti. Expedient si však neraz osobuje právo určovať i neurčitost naznačovaných

javov a príznakov pri prísudku v 1. osobe plurálu (v tzv. my-rozprávani). Táto tendencia je opodstatnená len pri pluráli skromnosti; v ostatných prípadoch by expedient mal uznávať kolektívne chápanú neurčitost javov a príznakov.

Určovateľom neurčitosti zámen viažúcich sa na prísudok v 2. a 3. osobe singuláru i plurálu býva agens deja. Oprávňuje ho na to schopnosť objektívne posudzovať špecifické podmienky realizácie deja, ktorý sám spôsobuje. Takúto schopnosť majú ľudia, ale — napr. v rozprávkach — aj iné živočíchy, zosobňované veci a nadprirodzené bytosti.

Expedient je povinný rešpektovať neurčitost zámen určenú agensom deja, a to nielen v priamej reči, ale i pri voľnom opise deja spôsobovaného agensom. Tento zámer je vlastne súčasťou expedientovho úsilia vyjadrovať sa čo najpravdivejšie a čo najpresvedčivejšie. Napríklad vo vete *Mať čo si dudre* prenecháva expedient (autor knihy) určenie neurčitosti zámena agensovi deja (materi). *Mať* veľmi dobre vie, čo *dudre*, a keby sme sa jej spýtali, čo *dudrala*, iste by to naznačila zámenom *čosi*. Expedient zasa vie len to, že *mať dudre*, no nepozná obsah *dudrania*, a tak by mohol jav naznačiť iba zámenom *niečo*. Nuž ktoré z týchto dvoch odlišných subjektívnych vyjadrení je pravdivé? *Matkino*. Tak našepkával expedientovi prirodzený inštinkt, preto expedient použil zámeno s formálnou neurčitostou, ktorú určil agens deja.

Naznačený jav vo vete *Suvadová chcela čo si povedať* ešte výraznejšie ilustruje jednostranne chápanú istotu. Autor diela nijako nemohol poznať nevyslovenú výpoveď *Suvadovej*. Chcel sa však vyjadriť pravdivo, preto v texte vyjadril istotu, ktorú mala o jave *Suvadová*, novelová postava. *Povedať*, *hovoriť* totiž možno vždy len to, čo si hovoriaci jasne uvedomuje, teda *čosi*. *Hovoriť niečo (dačo)* možno len zo spánku alebo v patologickom stave, keď si to neuvedomujeme. Preto takéto výpovede bývajú exkluzívne.

Vo výpovediach i v písaných textoch sa príslušnosť na určovanie neurčitosti strieda, pretože agens uvedomovaného deja určuje neurčitost zámen použitých iba v prísudkovej časti vety. Ukážeme si to na príklade, keď sa ono striedanie explicitne vyjadrilo: „*Ako vravím, vtedy ktorýsi mladík zakričal čosi o slobode.*“ Expedient určil formálnu neurčitost zámena *ktorýsi* a agens deja zasa určil formálnu neurčitost zámena *čosi* v prísudkovej časti. Určovatelia neurčitosti by ostali tí istí, aj keby sa z výpovede elidovala veta „*Ako vravím.*“

I vo vetách *Videl kohosi utekať od mosta* a *Cítil akúsi tlmenú bolesť v nadlakti* naznačujú neurčité zámená istú osobu, ktorú agens videl, a istú, agensom pociťovanú, teda nie iba možnú bolesť. Preto ak expedient chce, aby výpoveď vyznela presvedčivo, nemôže v takýchto prípadoch použiť zámená s faktickou neurčitostou.

V podmetovej časti vety býva agens deja určovateľom neurčitosti zámen zriedkavo a len vo vedľajších vetách rozvíjajúcich prísudok, napr.: *Videl, ako ktosi utekal od mosta. — Ešte stihol upozorniť, že ho ktosi sleduje.*

Vo vete *Hneď ráno kamsi odišiel* by mohol podávateľ ľubovoľne určiť neurčitosť naznačovanej okolnosti. Výpoveď v uvedenom znení vyjadruje, že onen odchod bol uvedeným zámerom agensa deja. Pozmenené znenie *Hneď ráno niekam odišiel* modifikuje obsah výpovede v tom zmysle, že vlastne agens deja ani nevedel, kam odchádza. V takýchto a podobných prípadoch voľbu neurčitosti zámen motivuje situácia podľa predstavy expedienta, ktorá nemusí korešpondovať s predstavou percipienta, no výpovedi uberie na presvedčivosti.

Praktické uplatňovanie spomenutých princípov v jazykových prejavoch poukazuje na schopnosť slovenčiny vyjadrovať i také jemné významové od-tienky, ako sú medzi faktickou a formálnou neurčitosťou naznačovaných javov a príznakov.

Jazykové príručky nedávajú odchodné použitie zámen s morférou *-si* a zámen s predponami *nie-* a *da-* do súvisu s odlišným charakterom nimi vyjadrovanej neurčitosti. Iba v Slovníku slovenského jazyka I, s. 23, vo výklade významu slova *akýsi* nájdeme pozoruhodnú limitáciu neurčitosti: „nejaký, neznámy, neurčitý (ale existujúci)“. Používatelia slovenčiny však podvedome pocitujú a uznávajú jazykový úzus, a to v nárečovej i spisovnej podobe. No vyskytujú sa i chybné použitia. Na nefunkčné nahrádzanie neurčitých zámen typu *ktosi* zámenami typu *niekto* poukázal napr. J. Oravec v článku *O jednom diele mladého autora* (Kultúra slova, 8, 1974, s. 220).

Záver: Zámená s morférami *nie-/ne-* a *da-* sú nositeľmi faktickej neurčitosti, kým zámená s morférou *-si* vyjadrujú len formálnu (čiastočnú alebo predstieranú) neurčitosť. S ohľadom na to treba normatívne upraviť používanie neurčitých zámen, aby sa používatelia jazyka mohli vyvarovať prípadných štylistických nepresností.

ISŤ DO Spiša, ČI ISŤ DO SPIŠA?

Takáto otázka môže vzniknúť po nazretí do príručiek, ktoré túto frazeologickú jednotku zachytávajú. V Zátureckého Slovenských prísloviach, porekdlách a úsloviach (3. vyd. Bratislava, Tatran 1974) na s. 115 čítame: *Pôjdem do Spiša*. Takto sa píše už dávnejšie aj v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí K. a M. Kálalovcov (B. Bystrica 1923, s. 631). V 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka však nachádzame pred menom *Spiš* aj heslo *spiš*, pri ktorom sa uvádza: „*spiš*, -a m. hovor. žart. len v spojení *isť do spiša* . . . zried. i *byť v spiši*“ (s. 163). V Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974) sa toto frazeologické spojenie zachytáva v podobe *isť do spiša* (pričom sa tu hneď uvádza aj synonymný frazeologický zvrät *isť na ucho* — s. 230; treba ešte osobitne zdôrazniť, že Smieškovej príklad je od znalca slovenskej ľudovej frazeológie J. Mihála). Význam tohto frazeologického zvratu sa vo všetkých uvedených príručkách chápe rovnako: „*isť spať*“. Rozdiel nachádzame len pri slove *Spiš* či *spiš* ako zložke tohto zvratu. Aby sme mohli naznačiť riešenie tejto otázky, musíme sa zamyslieť nad motíváciou tejto jednotky.

Východiskom pre obidve možné interpretácie je tvarová blízkosť slov *Spiš* a *spiš* so slovesom *spať*, resp. s jeho tvarom 2. os. sg. prítomného času. Ide tu vlastne o svojský druh viacslovného vyjadrenia, ktoré však sprevádza zreteľný posun významu (nový zvrät má proti slovesu *spať* zreteľne expresívnejší význam), a tak môžeme nový výraz pokladať za frazeologickú jednotku. Slovo *Spiš* ako všeobecne známe vlastné meno, pomenovanie kraja sa dobre spája so slovesom *isť*. Pri spomenutej tvarovej asociácii s tvarom slovesa *spať* sa ukazuje tento zvrät ako ľahko pochopiteľný, obrazný a pritom vtipný výraz pre spomenutý obsah. Práve táto významová zreteľnosť chýba predpokladanému slovu *spiš*. Malo by to byť motivované slovo (súvislosť so základom *spať* — *spím* — *spíš* je aj tu zreteľná). Aký je však jeho vlastný význam? Je to pomenovanie miesta, stavu alebo čoho? Slovník slovenského jazyka, ako sme videli, ukazuje iba jeho gramatický význam a spôsob uplatnenia, vecný význam však nevysvetľuje. Nazdávame sa, že tu nemáme do činenia s osobitným substantívom, ktoré by sa už vyčlenilo na pozadí vlastného mena *Spiš* i na pozadí spomínaného tvaru slovesa *spať*. Ak by existovalo samostatné slovo *spiš*, tým by sa značne oslabovala frazeologickosť celého tohto zvratu, šlo by vlastne o voľné, nefrazeologické spojenie. Uvedený zvrät však jednoznačne hod-

notíme ako frazeologický. A to potvrdzuje názor, že toto spojenie, jeho motivácia i písanie vzniklo na základe názvu *Spiš*.

Našu interpretáciu priamo alebo aspoň nepriamo podporujú aj tieto jazykové fakty:

1. Predpokladané slovo *spiš* sa nevyskytuje nikde mimo tejto jednotky, príp. mimo jej variantov. Slovo *spiš* pritom nemožno zaraďovať medzi slová, ktoré majú frazeologicky viazaný význam a vyskytujú sa len v daných frazeologizmoch (ako napr. slovo *rováš* v jednotke *mať niečo, veľa na rováši*). Takými bývajú zväčša len staré slová, kým slovo *spiš* by sa mohlo v súčasnom jazyku chápať len ako novotvar.

2. Rozdiel medzi voľným slovným spojením *ísť (cestovať) na Spiš* (s predložkou *na*, podobne ako *na Oravu, na Kysuce*) a ustáleným zvratom *ísť do Spiša*, rozdiel, ktorý bol pravdepodobne impulzom pre „reinterpretáciu“ slova *Spiš* v tomto zvrate ako „*spiš*“, je síce výrazný, ale nie rozhodujúci. Podľa našich informácií má tento ustálený zvrat vo východoslovenských nárečiach aj formu *isc na Špiš*, ktorú môžeme chápať ako nárečový variant všeobecne rozšírenej podoby *ísť do Spiša*. Existencia tejto formy vedie k takému chápaniu, aké sme uviedli v predchádzajúcich riadkoch. Na takéto chápanie tohto zvratu, totiž na to, že oporným či kľúčovým slovom je tu meno kraja, miesta, upozorňuje aj existencia menej rozšírených krajových výrazov s týmto významom, a to *ísť do Ležochova* a *ísť do Zdochloviec*. Náš výklad podporujú aj ďalšie jazykové fakty. Medzi dolnozemskými Slováckmi existuje takýto variant rozoberanej frazeologickej jednotky: *ísť do Spišiakov* (podľa priezviska *Spišiak*). V okolí poľského Rzeszowa sa v rovnakom význame používa zvrat *jechać do Leżajska* (*Leżajsk* je názov obce).

3. V analogických prípadoch, kde sa eufemizujúco alebo ináč nahrádza hrubé alebo pejoratívne pomenovanie frazeologickou jednotkou s vlastným menom, ktoré zvyčajne svojou formou pripomína východiskové pomenovanie, sa diferenciácia typu *Spiš* – *spiš* nerobí. Napr. v jednotke *chváliť Dávida*, kde osobné meno tiež zreteľne pripomína sloveso *dáviť*, bežne nepredpokladáme nejaké slovo **dávid*. (Ekvivalentom tohto zvratu v ruštine je spojenie *idti v Rigu*, ktoré súvisí so slovesom *rigať*; ani tam sa nepredpokladá slovo **riga*.) Ani v slangovej frazeologickej jednotke *dať si Lehára* (*ísť si pospať, podriemať*) nepredpokladáme slovo „*lehár*“, hoci formálne asociácie so slovesami *ležať, lihať* sú evidentné.

Obraznosť i frazeologizovanosť výrazu *ísť do Spiša* súvisí s vlastným menom *Spiš*. Preto sa nazdávame, že slovo *Spiš* treba aj po vstupe do frazeologickej jednotky *ísť do Spiša* písať s veľkým začiatočným S a že netreba predpokladať existenciu osobitného slova *spiš*.

SPRAVY A POSUDKY

Na šesťdesiatku Jozefa Ružičku

V januári 1976 si slovenskí jazykovedci pripomenú významné životné jubileum prof. J. Ružičku, DrSc., člena korešpondenta SAV, riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, predsedu Slovenskej jazykovednej spoločnosti, člena vedeckých kolégií ČSAV, SAV, Čs. komitétu slavistov, medzinárodných lingvistických spoločností a pracovných komisií, vedúceho činiteľa v slovenskej jazykovede.

J. Ružička sa narodil 12. januára 1916 v Nových Zámkoch. Po skončení gymnázia študoval slovenskú a germánsku filológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde r. 1938 dosiahol hodnosť doktora filozofie. Po absolvovaní vysokej školy pôsobil ako profesor na stredných odborných školách v Bratislave a súčasne sa venoval vedeckovýskumnej práci v jazykovede, zužitkúvajúc teoretické a metodologické podnety z aktívnej účasti na prednáškach a diskusiách v Pražskom lingvistickom krúžku, v bratislavskej Vedeckej syntéze, v Slovenskej jazykovednej spoločnosti a neskôr v Bratislavskom lingvistickom krúžku. R. 1948 sa habilitoval na všeobecnú jazykovedu prácou *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností*, ktorá vyšla r. 1947. Ako docent prednášal na FF UK v Bratislave. R. 1950 prešiel do Jazykovedného ústavu SAVU, kde sa preorientoval z germanistiky na výskum slovenského jazyka a čoskoro sa stal vedúcim pracovnej skupiny, neskôr oddelenia gramatiky a štylistiky. Od začiatku päťdesiatych rokov je členom redakčnej rady časopisu Slovenská reč. V r. 1957 získal J. Ružička hodnosť kandidáta filozofických vied a v r. 1960 hodnosť doktora filologických vied. R. 1965 ho Predsedníctvo SAV poverilo funkciou riaditeľa Ústavu slovenského jazyka, ktorý z Ružičkovej iniciatívy premenovalo na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra. V r. 1967 dosiahol vedecko-pedagogickú hodnosť univerzitného profesora a r. 1968 bol zvolený za člena korešpondenta SAV.

Vo vedeckovýskumnej práci sa J. Ružička orientuje predovšetkým na problémy všeobecnej jazykovedy a na teoretické problémy súčasnej jazykovedy, ktoré riešil najprv na materiáli z germánskych jazykov, neskôr prevažne na slovenskom jazykovom materiáli.

Rozsiahlu a mnohostrannú vedeckovýskumnú, vedeckopopularizačnú a pedagogickú činnosť J. Ružičku zhodnotil J. Kačala v 26. ročníku Jazykovedného časopisu a J. Horecký v XIII. zväzku Jazykovedných štúdií (JŠ), venovanom jubilanovi, ktorý bol iniciátorom založenia série JŠ. V XIII. zväzku JŠ vyjde aj bibliografia Ružičkových prác od r. 1965. Súpis prác Jozefa Ružičku za roky 1938–1964 publikoval L. Dvonč v Slovenskej reči, 31, 1966, s. 55–62. V tom istom ročníku SR (s. 51–55) je aj hodnotiaci článok G. Horáka pri príležitosti Ružičkovej päťdesiatky. Tu si povšimneme Ružičkovu vedeckovýskumnú a organizačnú činnosť z oblasti slovakistiky, najmä v ostatnom desaťročí.

Publikačnú činnosť J. Ružičku z odboru slovakistiky možno rozdeliť do štyroch okruhov: a) práce zaoberajúce sa vedeckým výskumom jednotlivých rovín spisovnej slovenčiny, b) práce venované teórii spisovného jazyka, c) práce z oblasti jazykovej kultúry a d) učebnice, normatívne a praktické príručky.

Najcennejším prínosom vo vedeckom poznávaní spisovnej slovenčiny sú Ružičkove početné práce z oblasti syntaxe. Sú výsledkom systematického a plánovitého štúdia gramatickej stavby spisovnej slovenčiny, zužitkovania domácich československých tradícií i podnetov zo zahraničnej odbornej literatúry venovanej výskumu gramatickej stavby a napokon autorovej teoretickej a metodologickej pripravenosti. Bohaté série syntaktických štúdií riešiacich mnohé teoretické otázky stavby vety a súvetia v slovenčine J. Ružička publikoval v Slovenskej reči, v Jazykovedných štúdiách i v Jazykovednom časopise. Zo všeobecných teoretických problémov slovenskej gramatiky sa zaoberal napr. vzťahmi medzi morfológiou a syntaxou (SaS, 26), nepravidelnosťami v stavbe vety, valenciou slovies a intenciou slovesného deja (JC, 19 a i.), typologickými otázkami slovenskej morfológie a syntaxe (SAS, 1), syntaktickými pojmami a kategóriami vytýčeného vetného člena (SR, 19), viacnásobného vetného člena (JŠ, I), osobných a neosobných slovies (JC, 11, 12) a i. Syntaktickú problematiku rieši Ružička aj v dvoch dizertáciách, kandidátskej *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (vyšla r. 1956) a doktorskej *Štúdie zo slovenskej gramatiky* (súbor štúdií publikovaných v jazykovedných časopisoch a zborníkoch). R. 1958 J. Ružička zorganizoval významnú konferenciu o otázkach slovenskej skladby so zahraničnou účasťou a predniesol na nej základný referát *Základné sporné otázky slovenskej skladby* (JŠ IV). O niektorých z uvedených problémov J. Ružička prednášal aj na medzinárodných lingvistických zjazdoch a na sympóziách medzinárodných slavistických komisií.

Nemenej závažné sú viaceré Ružičkove štúdie z morfológie slovenčiny. Aj v tejto oblasti ho púťali predovšetkým základné teoretické otázky. Riešil ich spravidla s citlivým zmyslom pre prax. Do tohto okruhu patria viaceré štúdie venované problémom morfológického triedenia slovies a morfematického členenia slovesných tvarov, sémantickému triedeniu slovies, triedeniu gramatických tvarov (JS, 4), sporným otázkam slovenskej morfológie (SR, 21), problémom slovných druhov (SR, 26 a i.), pojmom prázdnej a nulovej morfémy, kategórie osoby a i.

Na výsledky svojich syntaktických a morfológických štúdií nadväzuje, ďalej ich rozvíja a popularizuje v gramatických príručkách a učebniciach. Je spoluautorom *Slovenskej gramatiky* (1. vyd. 1953, 5. vyd. 1968), akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966), vysokoškolských učebníc *Slovenština* (1. vyd. 1957, 3. vyd. 1972) a *Čeština* (1972) a stredoškolských učebníc slovenčiny.

J. Ružička svojimi vlastnými prácami i prácami svojich vedeckých odchovcov a nasledovníkov posunul gramatický výskum slovenčiny na vysokú teoretickú úroveň a podstatne prehĺbil vedecké poznanie gramatickej stavby slovenského spisovného jazyka. Na vyššiu vedeckú úroveň pozdvihol aj učebnice slovenčiny.

J. Ružička sa významne zaslúžil aj o štylistický výskum súčasnej spisovnej slovenčiny. Publikoval viaceré štúdie o jazyku a štýle jednotlivých slovenských spisovateľov, klasikov i súčasných autorov, zorganizoval vedeckú konferenciu o jazyku a štýle modernej prózy (1964, materiály vyšli knižne vo vyd. SAV 1965), konferenciu o jazyku a štýle prózy pre mládež (1965, knižne v zborníku *Jazyk a umelecké dielo*, 1966). V posledných rokoch sa J. Ružička sústavne zaoberá teoretickými otázkami štýlového rozvrstvenia spis. slovenčiny, najmä charakteristickými črtami odborného štýlu (SR, 35 a i.) i publicistických prejavov.

Na začiatku päťdesiatych rokov sa J. Ružička venoval otázkam zvukovej stavby i pravopisnej sústavy spis. slovenčiny. Zaoberal sa napr. problémami diftongov, problémami slovenského pravopisu, rozdeľovania slov a i. Aktívne sa zúčastnil na diskusiách o slovenskom pravopise, na prípravách a vypracovaní nových Pravidiel slovenského pravopisu (1953). V ostatných rokoch sa k týmto otázkam vracia ako predseda Slovenskej pravopisnej komisie a člen Slovenskej ortoepickej komisie.

Významné miesto vo vedeckej práci J. Ružičku zaujíma teória spisovného jazyka v aplikácii na slovenčinu. Aktívnou účasťou na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spis. slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry (1962) prispel k hlbšiemu poznaniu vývinových črt gramatickej stavby súčasnej spis. slovenčiny. Na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny (1965) spolu so svojou pracovnou skupinou vystúpil s kritikou niektorých nedostatkov Slovníka slovenského jazyka z hľadiska spisovnej normy. Na konci roku 1966 zorganizoval konferenciu o kultúre spis. slovenčiny, na ktorej okrem úvodného referátu *Problémy jazykovej kultúry* predniesol *Tézy o slovenčine*, pokus o novú teóriu spis. jazyka, aplikovanú na súčasnú spis. slovenčinu. Svoju koncepciu J. Ružička potom ďalej rozvádzal v základnom referáte na konferencii o spisovnej slovenčine v r. 1918–1968 (1968) a podrobnejšie ju rozpracoval v knižnej monografii *Spisovná slovenčina v Československu* (1970). Niektoré chybné tézy svojej koncepcie (najmä precenenie tzv. reprezentatívnej funkcie spis. jazyka a periodizáciu vývinu spis. slovenčiny) J. Ružička korigoval z marxistických pozícií v najnovších publikáciách *Dejiny spisovnej slovenčiny II – Spisovná slovenčina v Československu* (1974) a *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975) a v stručnej forme už na VII. slavistickom zjazde (1973) a inde.

Vela pracovného úsilia venoval J. Ružička teoretickým i praktickým otázkam jazykovej kultúry. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch patrili medzi najaktívnejších prispievateľov rozhlasovej jazykovej poradne. Do tohto okruhu patrí Ružičkovo spoluautorstvo na jedenástich vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu, významná účasť a spoluautorstvo na knižných výberoch *Jazykovej poradne* a vela drobných i väčších príspevkov v časopisoch *Slovenská reč* a *Kultúra slova*. Svoje teoretické názory na otázky jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti formuloval v spomenutých knižných publikáciách i v početných časopiseckých štúdiách a článkoch v tlači. Touto svojou činnosťou sa zaslúžil o zvýšenie záujmu o otázky jazykovej správnosti a jazykovej kultúry v širokých vrstvách aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny.

Roky J. Ružičku sú naplnené cieľavedomou tvorivou vedeckovýskumnou, pedagogickou a organizačnou prácou. Na všetkých týchto troch úsekoch dosiahol pozoruhodné úspechy a uznanie. Získal si meno popredného jazykovedca doma i v zahraničí. Dostal viaceré vyznamenania i štátne vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu.

Keď nášmu jubilantovi pri jeho šesťdesiatke blahoželáme k doteraz vykonanej práci a k dosiahnutým úspechom, prajeme mu dobré zdravie, aby mohol úspešne završiť všetko, čo si zaumienil vykonať pre hlbšie poznanie slovenského jazyka a jeho vývinu v socialistickej spoločnosti.

S. Peciar

Životné jubileum Ferdinanda Buffu

Začiatkom roku 1976 sa dožíva doc. PhDr. Ferdinand B u f f a, CSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, päťdesiatich rokov. Životné jubileum F. Buffu, ktoré ho zastihlo v plnom rozmachu tvorivých síl, poskytuje príležitosť pripomenúť aj na tomto mieste najdôležitejšie fakty z jeho doterajšej rozsiahlej vedeckej a pedagogickej činnosti.

F. Buffa sa narodil 22. januára 1926 v Dlhej Lúke pri Bardejove. Stredoškolské štúdiá absolvoval na gymnáziu v Bardejove (1937–1945), vysokoškolské vzdelanie získal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde v rokoch 1945–1950 študoval slovenský jazyk a filozofiu. Štúdium úspešne zavŕšil získaním doktorátu. Hneď roku 1950 nastúpil do Ústavu slovenského jazyka SAV; najprv pracoval v terminologickom oddelení a neskôr (v roku 1959) prešiel do dialektologického oddelenia, ktoré viac ako desať rokov viedol. R. 1960 získal na základe obhajoby práce *Vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* hodnosť kandidáta filologických vied. Od roku 1958 prednáša poľský jazyk na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave, kde sa v roku 1966 habilitoval. V rokoch 1953–1961 bol členom redakcie časopisu Slovenské odborné názvoslovie a od r. 1967 je členom redakcie Slovenskej reči.

Šírku vedeckých záujmov F. Buffu dokumentuje jeho rozsiahla publikačná činnosť. Jeho monografické práce, štúdie, články i drobné príspevky sú obrazom mnohostranného výskumu národného jazyka v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, na ktorom F. Buffa participoval najmä výskumami v oblasti dialektológie. Od začiatku svojej jazykovednej práce sa však vyjadroval k širokému okruhu problémov z iných oblastí; publikoval práce z problematiky tvorenia slov, z odbornej terminológie i zo slovanskej komparatistiky.

V päťdesiatych rokoch pracoval pri ušľachťovaní slovenského odborného – najmä technického a prírodovedného názvoslovia. Bol členom viacerých terminologických komisií; aktívne sa zúčastňoval na príprave trinástich terminologických slovníkov. Publikoval kritické a rozhladené správy a recenzie v časopise Slovenské odborné názvoslovie a viaceré príspevky z terminologickej problematiky ako napr. štúdie *Ludové prvky v terminológii* (1953), *O medzinárodnosti v terminológii* (1953), *Rodovosť zložených substantív v terminológii* (1954), *Využitie adjektíva v nomenklatúre* (1954), *Deverbatívne adjektíva v terminológii* (1955), *Produktívnosť v terminológii* (1956), *K problémom slovenskej odbornej terminológie* (1963) a pod. Sústredene sledoval, hodnotil a komentoval domácu a zahraničnú vedeckú produkciu venovanú otázkam botanickej nomenklatúry. Dlhoročnú teoretickú prípravu zúročil v mnohých samostatných časopiseckých prácach a syntetizoval v citovanej kandidátskej dizertácii z r. 1960, ktorá pod názvom *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* vyšla r. 1972. Táto priekopnícka práca vyčerpávajúcím spôsobom skúma vývin a štylistické diferencovanie domáceho odborného názvoslovia od najstarších čias po prítomnosť.

Hlavnou pracovnou oblasťou F. Buffu je výskum slovenských nárečí. Už počas vysokoškolských štúdií intenzívne pracoval v teréne a získaval materiál pre hláskoslovnú a tvaroslovnú časť Atlasu slovenského jazyka. Bol jedným z najusilovnejších zberateľov: získaný materiál ai samostatne spracúval a interpretoval. Je pochopiteľné, že najviac pozornosti venoval výskumu nárečí rodného Šariša. Jeho knižná monografia *Narecie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*,

ktorá vyšla r. 1953 (prvá svojho druhu po Stanislavových *Liptovských nárečiach*), prináša výklady hláskoslovných, tvaroslovných a slovotvorných vlastností nárečia tejto šarišskej lokality. Cenný je v monografii aj slovníkový materiál. Prácu dlhé roky metodicky využívali vysokoškolskí študenti pri príprave svojich diplomových prác.

Vedomosti o nárečí rodnej obce zužitkoval F. Buffa aj neskôr v príspevkoch *Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši* (1957), *Sufixy -čina a -četa s pejoratívnym významom v dlholúckom nárečí* (1962), *K charakteristike osobných mien v severošarišskej obci Dlhá Lúka* (1961) atď. Systematicky skúmal (v súvislosti s prípravou prvého dielu Atlasu slovenského jazyka) aj málo prebádané otázky východoslovenského hláskoslovnia a tvaroslovnia. Do tejto sféry jubilančných vedeckých záujmov možno zaradiť štúdie *Epentetické i pred sc vo východoslovenských nárečiach* (1966), *Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach* (1966), *Slabičné r, l vo východoslovenských nárečiach* (1969) a i., v ktorých uplatňuje jazykovozemepisnú metódu.

Vysokú úroveň má moderne spracovaná Buffova monografia *Šarišské nárečia*. Prináša množstvo nového materiálu a originálnych výkladov. Vychádzala na pokračovanie vo východoslovenských zborníkoch. R. 1972 vyšla I. (*Úvod, Hláskoslovie*) a II. (*Tvorenie slov*) časť práce; neskôr pribudlo *Tvaroslovie* (III; 1973) a *Charakteristika a rozdelenie šarišských nárečí* (IV; 1974).

V ostatnom období skúma jubilant dynamiku vývoja súčasných slovenských nárečí, najmä zmeny v lexike, súvisiace so spoločensko-hospodárskymi zmenami v našej spoločnosti. Na základe analýzy najnovšieho (najmä šarišského) materiálu zistené poznatky formuloval v niekoľkých angažovaných príspevkoch (*Odraz socialistickej prítomnosti v rečových pomeroch našej dediny; O vývine slovenských nárečí v súčasnom období; Slovenské nárečia v prítomnosti*).

Veľa pracovného úsilia a vedeckej akribie venoval F. Buffa *Atlasu slovenského jazyka*. Na príprave I. dielu sa zúčastnil už ako explorátor; neskôr ako spoluautor tohto diela spracoval značnú časť diferencovaných hláskoslovných javov na atlasových mapách a príslušných komentároch. Spolu s A. Habovštiakom pripravil *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* (1964), pomocou ktorého sa získaval materiál pre slovotvornú a lexikálnu časť (III. a IV. diel) ASJ. F. Buffa viedol a organizoval explorátorskú akciu, ktorá sa naplno rozbehla koncom šesťdesiatych rokov. V dotazníku pripravil otázky súvisiace s výskumom slovotvornej diferenciácie slovenských nárečí a získaný materiál sám spracúval a pripravil III. diel Atlasu slovenského jazyka (*Tvorenie slov*). Pri príprave koncepcie tohto diela využil poznatky, ku ktorým dospel počas svojho viacročného štúdia problémov nárečovej lexikálnej morfológie. Publikoval ich aj v parciálnych štúdiách, medzi ktoré možno zaradiť napr. príspevky *K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí* (1965), *O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach* (1967), *Slovotvorná stránka nárečí a spisovného jazyka* (1968), *O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí* (1971), *O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach* (1974).

Atlas slovenského jazyka III (už odovzdaný do tlače) je dielo základného významu; oponentské konanie potvrdilo, že je to teoreticky aj metodologicky dobrá a prieborná práca. Geografické spracovanie derivácie na kompletnom dokladovom materiáli je obdivuhodný čin v celosvetovej slavistike.

S bádateľskou prácou docenta F. Buffu v oblasti polonistiky úzko súvisí jeho

pedagogická činnosť. F. Buffa napísal dvojdielnu gramatiku spisovnej poľštiny (I. — *Hláskoslovie a tvaroslovie*, 1964; II. — *Tvorenie slov, skladba a poľsko-slovenský slovníček gramatických názvov*, 1967), ktorá sa používala ako učebnica aj v Poľsku. Kultúrna verejnosť privítala aj *Konverzačnú príručku poľštiny so stručnou gramatikou a slovníčkom* (1957), *Učebnicu poľštiny pre samoukov* (1968) i slovníkové diela (napr. r. 1974 vyšiel stredný *Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník*), na tvorbe ktorých sa F. Buffa zúčastnil ako spoluautor.

Komparatistické hľadisko uplatňoval F. Buffa napr. v štúdiách *K charakteristike dvojslovných názvov v poľštine a v slovenčine*, *O tzv. slovenských podstatných menách v poľštine a v slovenčine*, *O archaických a zastaraných slovách a tvaroch v poľštine a slovenčine*, *O zhodách medzi poľštinou a slovenčinou* a i.

Doterajšia vedecká tvorba i pedagogická činnosť F. Buffu dokazuje, že jej autor je osobne a pracovne mimoriadne disciplinovaný človek, ktorý nezištne a trpezlivo pracuje v záujme veci. V mene jeho spolupracovníkov, kolegov a priateľov mu pri jeho jubileu úprimne želáme dobré zdravie a pevnú vôľu realizovať v budúcich rokoch všetky životné plány na prospech celej slovenskej jazykovedy.

I. Ripka

Súpis prác Ferdinanda Buffu za roky 1950–1975

Bibliografia prác F. Buffu je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tejže rubrike alebo v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne. V závere sa osobitne uvádza spolupráca, prekladateľská a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1950

Skrinka. — Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 128.

1951

B. Prus, Bábka I–III, prel. Š. Koperdan, Bratislava 1950. — Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 301–305 (poznámky k jazykovej a pravopisnej stránke prekladu).

Metropola, -y. — Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 192. — Tamže: V prevodzovniach (s. 192).

— Liečivý a liečebný (s. 224). — Úchvilka (s. 308–309).

Princiálňny. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 64.

1952

M. Dłuska, Fonetyka polska. 1. Artykulacje głosek polskich, Kraków 1950. — Jazykovedný zborník, 6, 1952, s. 163–166 (ref.).

S. Jodłowski — W. Taszycki, Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym. Wrocław 1950. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 315–317 (ref.).

M. Dąbrowska, Noci a dni, prel. M. Babiaková-Bajová, Martin 1949. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 55–60 (rozbor jazykovej stránky prekladu).

Vakcína. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 182.

Modiststvo. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 135.

- Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1953. 8°. 246, [2] s.
- O medzinárodnosti v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 129–132.
- Ludové prvky v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 65–67.
- Sto rokov od vydania Reussovej Květny Slovenska. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 289–292.
- Hať, priehrada, vzdúvadlo. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 153–155.
- Spájka, spájkovať, spájkovačka. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 59–61.
- Názvy strojov, nástrojov, pomôcok a náradia. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 161–164.
- K slovenskej elektrotechnickej terminológii. — Technické noviny, 1, 1953, č. 9, s. 9.
- K správnej terminológii rezných nástrojov. — Technické noviny 1, 1953, č. 4, s. 10.
- W. Doroszewski, Kryteria poprawności językowej, Warszawa 1950. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 275–278 (ref.).
- O. Cziwiš — L. Lišková, Malý polsko-český slovník hospodářský, Praha 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 349–350 (ref.).
- Górnicki słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski, Katowice 1950. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 94–95 (ref.).
- Słownik spawalniczy polsko-rosyjsko-angielsko-francusko-niemiecki, Warszawa 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 159–160 (ref.).
- K. Dembowski. Słownik żeglarski, Warszawa 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 286–287 (rec).
- Słownik morski. Zeszyt I. Okręty i teoria okrętu, Warszawa 1951. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 287–288 (rec.).
- J. Dostál, Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cévnatých rostlin na území Československa planě rostoucích nebo běžně pěstovaných, Praha 1950. — Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 198–206 (rec.).
- Slovenská reč, 17, 1951/52. — Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 207–211 (ref.).
- Zlepšovateľ a vynálezca, 1, 1953, s. 190–192 (poznámky k jazykovej stránke časopisu).
- Základná príručka vodičov motorových vozidiel, Bratislava, 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 220–222 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- E. Košťál, Vítacie a dobývacie stroje v baníctve, Bratislava 1951. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 157–159 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- Stavebný materiál. Zost. kolektív pracovníkov zo IV. základnej odbornej školy v Bratislave, Bratislava 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 317–319 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- J. Huka, Mechanická technológia. Učebnica pre školy strojnícke a pomocná učebnica pre vyššie školy strojnícke, prel. J. Hanák, Bratislava 1951. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 62–64 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- A. Hebký, Hydromechanika, Bratislava 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 380–382 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- Nehrdzavejúca oceľ (nie „nerez“). — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 192. — Tamže: Základná doska (s. 286). — Zdúvadlo = vzdúvadlo (s. 286–287). — Násypár (s. 287). — Elektrifikovať — elektrifikovať (s. 319).
- Brit? — Technická práca, 5, 1953, s. 55. — Tamže: Fréza — frézovačka (s. 55). — Pájka — spájka? (s. 121–122). — Rozteč? (s. 122). — Sverák (s. 185). — Tiahlo (s. 185). — Vonkové vedenie? (s. 185). — Zbortené plochy (s. 185–186). — Dusat? (s. 186). — Hať, priehrada, vzdúvadlo (s. 249). — Voditko? (s. 250). — Základná doska, gramofónová doska (s. 314). — Kmitopočet, vlnopočet, vodopočet?

(s. 395). — Spojivo, náterivo (s. 395). — Náhražka — náhradka? (s. 396). — Britové doštičky (s. 456). — Murivo — múr (s. 456). — Perlík? (s. 456–457). — Hobľovka? (s. 523). — Nástrojárenská dielňa — nástrojárska dielňa? (s. 523). — Strojárenstvo — strojárstvo? (s. 523–524). — Metóda — metodika? (s. 524). — Kompresovňa — kompresorovňa (s. 590). — Opera — opora? (s. 654–655). — Silný — hrubý? (s. 655). — Betonárka — betonáreň? (s. 655). — Obrobok (s. 655). — Pritokometer? (s. 655). — Skúška ťahom? (s. 716). — Vyzdievka? (s. 716). — Kvalitné číslo — akostné číslo? (s. 760). — Sada — súprava? (s. 780). — Rozťažlivosť — rozťažnosť? (s. 780). — Stríž — striž? (s. 781). — Zrnenie — zrnitosť (s. 781).

Skludzeň. — In: Jazykový kútik, Bratislava, Československý rozhlas, 1953 (rozmň.), s. 42–43. — Tamže: Prevádzka? (s. 55–57) — O hodinu — za hodinu (s. 72–74). — Gitara (s. 80–82). — Skrutka (s. 89–91).

Skrutka — šrauba. — Ľudový rozhlas, 9, 1953, č. 25, s. 31–32.

1954

- Kvantita slovies odvodených od podstatných mien. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 36–40.
- Rodovosť zložených substantív v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 289–292.
- Substantíva na -ina v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 321–326.
- Využitie adjektíva v nomenklatúre. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 97–100.
- Zásady pri ustaľovaní slovenskej botanickej nomenklatúry. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 244–248.
- Poznámky k slovenskej železničiarkej terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 313–315.
- S. B. Linde, Słownik języka polskiego I–IV, 3. vyd., Warszawa 1951. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 112–113 (ref.).
- Sovetská veda — Vodní stavitelství 1, 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 125–128 (poznámky k jazykovej stránke slovenských príspevkov v časopise).
- S. Kohoušek, Ruské a české názvosloví ze strojírenské technologie, Praha 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 254–256 (ref.).
- V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 252–254 (ref.).
- F. Prantl, Pravidla a zásady zoologické a paleontologické nomenklatury, Praha 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 188–190 (ref.).
- Slovenské odborné názvoslovie 1, 1953. — Technická práca, 6, 1954, s. 59–60 (ref.).
- Slovenské odborné názvoslovie 2, 1954. — Technická práca, 6, 1954, s. 635–636 (ref.).
- Mechanizácia omietkárskych prác. Bratislava 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 152–154 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).
- L. Borovanský, Anatómia človeka. Učebnica pre zdravotnícke školy, prel. E. R. Meitner, Bratislava 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 380–383 (poznámky k jazykovej, najmä terminologickej stránke publikácie).
- Zastaf, zastavif. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 305.
- Časť, čiastka — súčasť, súčiastka. — Technická práca, 6, 1954, s. 58. — Tamže: Tkanina — tkanivo (s. 58). — Kamenivo (s. 58). — Česlice — hrable? (s. 121). — Fošna — fošňa (s. 122). — Sústroie — agregáty (s. 122). — Navážka — návažok (s. 123). — Phon — fón? (s. 188). — Náhodilá a či občasné zafáženie? (s. 249). — Osamelé a či sústredené bremeno? (s. 250). — Pretvorenie — deformovanie? (s. 250). — Fotodoska, fotomateriál? (s. 382). — Brit studne (kesónu)? (s. 382). — Stavacia páka a stavacia skrutka? (s. 506–507). — Dopustná chyba? (s. 507). — Brusidlo? (s. 507). — Elektroúsek, energoúsek (s. 569). — Ložná miera, ložené vozne? (s. 569–570). — Radenie (vlakov, vozňov)? (s. 570). — Prepad, priepad (s. 570). — Doprava a preprava (s. 703). — Prečerpadlo (s. 704). — Návestie? (s. 704).

[Pájka, pájať, pájačka — spájka, spájkovať, spájkovačka.] — Zváranie, 3, 1954, s. 158–159.

Kedy používať slovo *banský* a kedy slovo *banický*? — Hlas baníka, 2, 1954, č. 1, s. 3.

1955

Deverbatívne adjektíva v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 257–261.

Dvojslovné odborné názvy. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 353–358.

Využitie deminutív v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 129–133.

A. B. Voroncov-Veljaminov, Astronómia. Učebnica pre 10. triedu sovietskych stredných škôl. Pre 11. roč. všeobecnovzdelávacích škôl podľa učebných osnov upravil F. Link a I. Zacharov, prel. I. Ličko, Bratislava 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 92–95 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

J. Lajnert, Rostlinske mjena serbske — německe — lačanske, Berlin 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 379–380 (ref.).

J. Kratochvil — E. Bartoš, Soustava a jména živočichů, Praha 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 285–287 (ref.).

J. Rambousek, Slovník a receptář malíře-grafika, Praha 1954. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 122–125 (rec.).

Názvoslovný zpravodaj zemědělský 1954, č. 3. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 126 (správa).

Návesť „koncový terč“ = prenosná návesť „koniec úseku pomalého chodu“ ap. — Slovenské odborné názvoslovie, 3, 1955, s. 26–27. — Tamže: Návesť „povoľte brzdy mierne“ = návesť „mierne odbrzdíť“ (s. 27). — Prepážka = priedel (s. 91). — Pražec = priečka (s. 91). — Páter = chrbtica (s. 92). — „Sadba“ = sadivo (s. 311). — Búrske oriešky“ = podzemnica (s. 311). — Rýľisko (s. 312).

1956

Produktívnosť v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 289–293.

Využitie záporu v terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 161–164.

Jazyková charakteristika terminológie hydrológie a hydrauliky. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 33–39.

† Prof. J. M. Novacký a slovenská botanická nomenklatúra. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 353–357.

J. Jankovský — J. Semenichin, Rusko-český textilní slovník, Praha 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 317–318 (ref.).

E. Hruška, Úvod do urbanizmu a územného plánovania, Bratislava 1955. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 220–222 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

J. Korecký, Tepelné spracovanie kovov, Bratislava 1955. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 62–64 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

L. Noel, Ako fotografovať, Martin 1955. — Slovenské odborné názvoslovie, 4, 1956, s. 30–32 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Je slovo „réva“ správne? — Ludový rozhlas, 12, 1956, č. 15, s. 16. — Tamže: Používanie predložiek *za* a *o* (č. 24, s. 4). — Prevádzkáreň alebo prevodzovňa? (č. 32, s. 13).

1957

Konverzačná príručka poľštiny so stručnou gramatikou a slovníčkom. Martin, Osveta 1957. 12°. 270, [1] s.; 2. vyd. 1958 (spoluautor).

Z nářečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. — In: Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 286–297.

Názvy rastlín motivované vnútornou vlastnosťou rastliny. — Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 225–229.

Mená zvierat v slovenskom názvosloví rastlín. — Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 97–102.

V. Krístek, Ostravská hornická mluva, Praha 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 89–91 (ref.).

O. Ferianc, Chov holubov, Bratislava 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 189–191 (ref.).

Skrutka. — In: Jazyková poradňa. Red. G. Horák — J. Ružička, Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 54–55. — Tamže: Doska (s. 55–56). — „Zmetok“ — výmetok (s. 60). — Červený smrek — smrekovec (s. 61). — Prevádzkáreň (s. 62). — Skľudzeň (s. 70). — Je slovo „réva“ správne? (s. 71). — Silný — hrubý (s. 80). — Prevádzať (s. 109–110). — Banský — banický (s. 144–145). — Používanie predložiek za a o (s. 187–188). — „V päť hodín“ — o piatej hodine (s. 189–190).

1958

Odvodené bezpríponové feminína v slovenčine. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 289–292.

Slová na -isko, -ište v spisovnej slovenčine. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 129–132.

K vývoju slovenskej botanickej nomenklatúry. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 33–38.

K slovenskej fotografickej terminológii. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 279–281.

A. Pilát — O. Ušák, Vreckový atlas húb, prel. A. Novacký, Bratislava 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 59–61 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Chov koní na Slovensku. Autori: Š. Hörman, P. Žikavský, L. Landau, J. Gabriš. F. Šulgan, Z. Svoboda, Bratislava 1957. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 187–189 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Názov Bardejovské kúpele. — Rozhlas a televízia, 14, 1958, č. 9, s. 16.

1959

K charakteristike poľskej a slovenskej základnej gramatickej terminológie. — Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 161–165.

Slovenská botanická nomenklatúra na tzv. Slovenskom lekárskom rukopise zo 17. stor. — Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 225–230.

J. André, Lexique des termes de botanique en latin, Paris 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 191–192 (ref.).

Słownik języka polskiego I, Warszawa 1958. — Slovenská reč, 24, 1959, s. 242–247 (rec.).

J. Mackú — J. Mokry, Naše liečivé rastliny, Bratislava 1957. — Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 57–60 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

L. Noel — V. Vydra — K. Dubecký, Fotografujeme v prírode, Bratislava 1959. — Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 348–350 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Slovenské dlhé samohlásky I. — Život (Warszawa), [2], 1959, č. 9, s. 15. — Tamže: Slo-

venské dlhé samohlásky II (i – y) (č. 10, s. 12). – Slovenské dlhé samohlásky (III) (č. 11, s. 13). – [Písanie *y* v spisovnej slovenčine] (č. 12, s. 15).

1960

- K otázke slovotvorných typov substantív v slovanských nárečiach vzhľadom na Slovanský jazykový atlas. – *Slavia*, 29, 1960, s. 572–576.
- K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. – In: Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučina. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 29–39.
- Botanická nomenklatúra v Lichardovom Obzore. – Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 33–38.
- Botanická nomenklatúra v prvých slovenských učebniciach. – Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 193–199.

Kľúč na určovanie rastlín, Bratislava 1960. – Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 348–352 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

A. W. Boback, Diviacia zver. Biológia a lov, prel. V. Hečko, Bratislava 1960. – Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 315–318 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Písanie *č*, *t*, *ň*, *l* v slovenčine. – *Život* (Warszawa), [3], 1960, č. 1, s. 10. – Tamže: Predpony *s-*, *z-*, *zo-* v slovenčine (č. 2, s. 11). – Písanie poľských zemepisných názvov v slovenskom kontexte (č. 3, s. 11). – Výslovnosť spoluhlásky *v* v spisovnej slovenčine (č. 4, s. 11). – Slovenské dvojhlásky (č. 5, s. 10). – Predložky *s*, *so*, [*z*], *zo* v slovenčine (č. 6, s. 11). – Písanie veľkých písmen (č. 9, s. 11). – Tzv. slabičné *r*, *l* (č. 10, s. 11). – Prídavné mená na *-cí* (č. 12, s. 10). – Diferenciálny slovníček poľsko-slovenský (č. 12, s. 10).

Písanie názvu Bardejovské Kúpele. – In: Jazyková poradňa. 2. Red. G. Horák – J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 259–260.

1961

K charakteristike osobných mien v severošarišskej obci Dlhá Lúka. – *Onomastica*, 7, 1961, s. 291–316.

[Písanie cudzích slov.] – *Život* (Warszawa), [4], 1961, č. 3, s. 11. – Tamže: Tzv. rytmickejší zákon (č. 4, s. 10–11). – Ženské názvy osôb (č. 5, s. 10). – Obyvateľské mená ženského rodu (č. 6, s. 10). – Ženské priezviská (č. 7, s. 10). – Diferenciálny slovníček [poľsko-slovenský] (č. 1, s. 10; č. 3, s. 11, č. 4, s. 10).

1962

Sufixy *-(č)ina* a *-(č)eta* s pejoratívnym významom v dlholúckom nárečí. – *Jazykovedný časopis*, 13, 1962, s. 88–94.

K otázke dnešného vývinu slovenských nárečí. – *Svet vedy*, 9, 1962, s. 678–679.

Východoslovenské nárečia. – *Vlastivedný časopis*, 11, 1969, s. 109–114.

K otázke kritérií jazykovej správnosti v odbornej terminológii. [M. Szvmczak, Uwagi słowotwórczo-semantyczne o polskim współczesnym słownictwie technicznym, Poradnik Językowy, 1961, s. 269–278.] – Československý terminologický časopis, 1, 1962, s. 183–186 (ref.).

K. Sochor a kol., Hornický slovník terminologický, Praha 1961. – Československý terminologický časopis, 1, 1962, s. 174–177 (rec.).

Ako skloňujeme podstatné mená v slovenčine? I. Mužské podstatné mená. – *Život* (Warszawa), [5], 1962, č. 1, s. 11. – Tamže: II. Ženské podstatné mená (č. 5, s. 10).

1963

- Poľsko-slovenský a slovensko-poľský vreckový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 12°. 714. [1] s. (spoluautor).
- K charakteristike dvojslovných názvov v poľštine a slovenčine. — Jazykovedný časopis, 14, 1963, s. 82–87.
- K problémom slovenskej odbornej terminológie. — In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 179–188.
- Starostlivosť o jazykovú kultúru v Poľsku. — Slovenská reč, 28, 1963, s. 281–285.
- Ako skloňujeme podstatné mená v slovenčine? III. Podstatné mená stredného rodu. — Život (Warszawa), [6], 1963, č. 1, s. 11) — Tamže: Používate správne cudzie slová? (č. 4, s. 10). — Ako povieť: Nemá to zmysel — Nemá to zmyslu? (č. 10, s. 11).

1964

- Gramatika spisovnej poľštiny I. [Hláskoslovie, Tvaroslovie.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 8°. 199, [1] s. (rozmn.).
- Dotazník pre výskum slovenských nárečí. 2. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1964. 12°. 131 + 68 s. (rozmn.) (spoluautor).
- Z botanických názvov. — In: Jazyková poradňa. 3. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 39–40. — Tamže: Egreš — pôľka (s. 40–41). — O slove palina (s. 41–42). — Ríbezle — ríbezľa (s. 134–135).
- Hovoríte: Za hodinu či o hodinu? — Život (Warszawa), [7], 1964, č. 1, s. 10.

1965

- K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí. — Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 79–85.
- Zo severošarišských patronymík. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 7. Red. I. Sedlák, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 284–290.
- Z. Stieber, Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny, 1. zoš., Łódź 1956; 2. zoš., 1957; 3. zoš., 1959; 4. zoš., 1960; 5. zoš., 1961; 6. zoš., 1962; 7. zoš., 1963; 8. zoš., 1964. — Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 208–209 (ref.).
- Prawidła poprawnej wymowy polskiej, 4. vyd., Wrocław — Warszawa — Kraków 1964. — Slovenská reč, 30, 1965, s. 307–310 (ref.).
- S. Jodłowski, Substantywizacja przymiotników w języku polskim, Wrocław — Warszawa — Kraków 1964. — Slovenská reč, 30, 1965, s. 240–243 (ref.).

1966

- Častice *nie-*, *voľa-*, *da-*, *-si* v slovenských nárečiach. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 133–136.
- Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí. — Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 139–147.
- Epentetické *i* pred *sc* vo východoslovenských nárečiach (s 1 mapou). — In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava,

Vydavateľstvo SAV 1966, s. 197–201.

Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach. — Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 37–43.

Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 225–228.

K. Dejna, Atlas gwarowy województwa kieleckiego, 1. zoš., Łódź 1962; 2. zoš., 1963; 3. zoš., 1964; 4. zoš., 1965. — Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 297–299 (rec.).

A. Habovštiak, Oravské nárečia, Bratislava 1965. — Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 212–216 (rec.).

K menám izbových kvetov. — In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 87–88. — Tamže: Šatniarka (s. 219–220). — O písaní a výslovnosti poľských nosoviek (s. 463–464).

1967

Gramatika spisovnej poľštiny. 2. [Tvorenie slov. Skladba. Poľsko-slovenský slovníček gramatických názvov.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 8°. 188 s. (rozm.).

K charakteristike slov latinského a gréckeho pôvodu v poľštine a slovenčine. — Slavia, 36, 1967, s. 165–183.

O tzv. slovesných podstatných menách v poľštine a v slovenčine. — Slavica Slovaca, 2, 1967, s. 46–58.

K charakteristike východoslovenských nárečí. — In: Nové obzory. Spoločensko-vedný zborník východného Slovenska. 9. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 263–277.

O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 229–233.

O formách slova *dláto* v slovenčine. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 40–43.

Alpský — alpský. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 167–168.

Eštera. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 191–192.

Naše nárečia a spisovná slovenčina. — Pravda, 3. 6. 1967. s. 2. — Tamže: O pomenovaní rastlín (14. 10., s. 2).

1968

Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: mapy. Časť druhá: úvod — komentáre — materiály. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 4°. 314 + 200 s. (spoluautor).

Učebnica poľštiny pre samoukov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 8°. 416, [1] s. + 93 s. (kľúč k cvičeniam a slovník) (spoluautor).

K charakteristike zakončenia slov latinského a gréckeho pôvodu v slovenčine a poľštine. — Slavica Slovaca, 3, 1968, s. 90–99.

Slovotvorná stránka nárečí a spisovného jazyka. — Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 200–204.

Z. Sobierajski, Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji I, Poznań 1966. — Slavica Slovaca, 3, 1968, s. 361–363 (rec.).

O menách rastlín. — In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 47–48. — Tamže: O pomenovaní údajne čarovnej rastliny ľubovník (s. 48–49). — „Jalovec“, či borievka? (s. 49–50). — „Ešter“ — Eštera (s. 208–209).

Výskum nárečí. — Pravda, 15. 3. 1968, s. 7.

- O archaických a zastaraných slovách a tvaroch v poľštine a slovenčine. — In: Slavistické štúdie jazykovedné. Red. V. Blanár. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 145–182, nem. res. s. 182.
- Slabičné *r*, *l* vo východoslovenských nárečiach. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 395–418, nem. res. s. 418.
- O niektorých slovách zakončených na *-ica* v slovenských nárečiach. — In: Jazykovedné štúdie. 10. Stolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 140–146.
- Polstoročie výskumu slovenských nárečí. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 14–24.

1971

- O slovotvornej štruktúre slov typu *kritičnosť*. — In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 93–95.
- O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 3–12.

W. Pomianowska, Zróznicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych, Wrocław — Warszawa — Kraków 1970. — Jazykovedný časopis, 22, 1970, s. 206–208 (rec.).

Banský a banický. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 18. — Tamže: Bardejovské Kúpele (s. 18–19). — Borievka, nie 'jalovec' (s. 24–25). — Červený smrek a smrekovec (s. 38). — Doska, tabuľka, platňa (s. 59). — Egreš a poľka (s. 68). — Estera (s. 68–69). — Hrubý a silný (s. 87). — Lubovník, nie 'trezalka' (s. 134). — Muškát a primulka (s. 155–156). — O piatej hodine (s. 172). — Palina (s. 193). — Prevádzka (s. 229). — Prevádzkárň (s. 229). — Ríbezľa (s. 244–245). — Skrutka, nie 'šróf, šraub, šruha' (s. 262–263). — Šatniarka (s. 257–259). — Vinič, nie 'réva' (s. 321). — Výmetok, nie 'zmätok'; nepodarok (s. 330–331). — Za hodinu a o hodinu (s. 339). — Zber úrody (s. 348–349); 2. vyd. 1974.

1972

Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972. 8°. 426, [2] s.

Šarišské nárečia I. [Úvod. Hláskoslovie.] — In: Šarišské múzeum v Bardejove. 3. Red. A. Kokuľa. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 87–244.

Šarišské nárečia II. [Tvorenie slov.] — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 169–289, rus. res. s. 256, nem. res. s. 256–257.

Konfrontačný výskum spisovnej poľštiny a slovenčiny. — In: Zpráva o zasedání Československo-polské jazykové komise při ČSAV a PAN v Praze ve dnech 6.–10. 6. 1972. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1972 (rozmn.), s. 15–19.

[Diskusný príspevok.] — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.–9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov 1972 (rozmn.), s. 169–173.

1973

- Sarišské nárečia III. Tvaroslovie. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 15. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1973, s. 313–391, rus. a nem. res. s. 392.
- O slovotvornej diferenciácii v slovenských nárečiach. — Jazykovedný časopis, 24, 1973, 60–62, nem. res. s. 62.
- Formy plurálu typu *húsence/húsata* v slovenčine. — Slovenská reč, 38, 1973, s. 151–153.
- Maritonymické a patronymické názvy v slovenských nárečiach. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.–10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1973. s. 69–76.
- J. Symoni-Sułkowska, Zróznicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1972. — Slovenská reč, 38, 1973, s. 249–251 (ref.).
- Ako písať názov Bardejovské Kúpele. — Nedefná Pravda, 6, 1973, č. 32, s. 6.

1974

- Sarišské nárečia. IV. [Charakteristika a rozdelenie šarišských nárečí (s ilustračnými textami).] — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 355–407, rus. res. s. 407, nem. res. s. 407–408.
- O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach. — Slovenská reč, 39, 1974, 75–80.
- Odras socialistickej prítomnosti v rečových pomeroch našej dediny. — Slovenská reč, 39, 1974, s. 193–198.
- Anton Habovštiak päťdesiatročný. — Slovenská reč, 39, 1974, s. 227–229.

1975

- Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 8°. 826, [2] s. (spoluautor).
- O vývine slovenských nárečí v súčasnom období. — Nové slovo, 17, 1975, č. 30, s. 12.
- O zhodách medzi poľštinou a slovenčinou. — In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 31–40.
- Slovenské nárečia v prítomnosti. — Československý svět, 30, 1975, č. 12, s. 7.
- I. Ripka, Dolnotrenčianske nárečia, Bratislava 1975. — Slovenská reč, 40, 1975, s. 366–369 (rec.).
- Invalidný a invalidský. — Práca, 28, 4. 1975, s. 3.

Jazyková spolupráca

1952

- Terminológia častí strojov. Sprac. Komisia pre strojnícku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pod vedením J. Gondu. Bratislava 1952 (jazykový poradca).
- Terminológia obrábania kovov. Sprac. Komisia pre strojnícku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pod vedením J. Gondu, Bratislava 1952 (jazykový poradca).

1953

- Terminológia vodného hospodárstva. 1. Hydrologia, hydraulika, pedologia. Sprac. Komisia pre stavebnú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením Š. Bellu a O. Duba, Bratislava 1953 (jazykový poradca).
- Letecký terminologický slovník. Sprac. Komisia pre strojnú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením J. Gondu, Bratislava 1953 (jazykový poradca).
- Terminológia galenickej farmácie. Sprac. Komisia pre farmaceutickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením L. Zathureckého, Bratislava 1953 (jazykový poradca).

1954

- Slovenská botanická nomenklatura. Papraďorasty (Pteridophyta) a semenné rastliny (Spermatophyta). Sprac. J. M. Novacký s Komisiou pre botanickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1954 (jazykový poradca).
- Terminológia vodného hospodárstva. 2. Zdravotné inžinierstvo. Sprac. Komisia pre stavebnú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením Š. Bellu a O. Duba, Bratislava 1954 (jazykový poradca).

1955

- Terminológia vodného hospodárstva. 3. Hydrotechnické stavby. Sprac. Komisia pre stavebnú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením O. Duba, Bratislava 1955 (jazykový poradca).

1957

- Terminológia elementárnej matematiky. Sprac. Komisia pre matematickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod predsedníctvom A. Dubca, Bratislava 1957 (jazykový poradca).
- Lodní a plavební názvosloví I–IV. Praha. Matice hornicko-hutnická 1957 (I.–II. zv.). 1959 (III.–IV. zv.) (rozm. 8°. 48 + 115 + 287 s. (účasť v normalizačnej komisii lodného odboru).
- Veterinárská terminológia. 1. Histológia a embryológia. Sprac. Komisia pre veterinársku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením J. Hovorku, Bratislava 1957 (jazykový poradca).

1958

- Fotografická terminológia. Sprac. Komisia pre fotografickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1958 (jazykový poradca).

1959

- Terminológia botanickej morfológie. Sprac. Komisia pre botanickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením M. Červenku, Bratislava 1959 (jazykový poradca).

1961

- Terminológia genetiky. Sprac. Komisia pre genetickú terminológiu Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1961 (jazykový poradca).

1963

- Železničná terminológia. 1. Návestenie a zabezpečovanie. Bratislava 1963 (jazykový poradca).

1965

Mená chordátov. Bratislava 1965 (rozmň.) (jazykový poradca).

Prekladateľská činnosť

- D. Buttlerová, Jazyková kultúra v Poľsku. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 35–38.
T. Tomaszewski, O základných a druhotných činiteľoch v pedagogickej teórii a praxi. — Jednotná škola, 11, 1956, s. 513–525.
J. Magnuszewski, Prvé ohlasy poézie J. Słowackého v Čechách a na Slovensku. — Slovenské štúdie, 3, 1960, s. 369–385.
H. Batowski, Mickiewicz a Slováci. — Slovenské štúdie, 3, 1960, s. 359–366.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč, 32, 1967–40, 1975 (člen red. rady). — Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953–9, 1961 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

Súčasná spisovná slovenčina

Člen korešpondent SAV prof. dr. Jozef Ružička vydal v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve rozsahom nevelkú, no svojím obsahom bohatú a podnetnú monografiu o súčasnej spisovnej slovenčine, nazvanú *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 68 s.)

Vo vývine spisovnej slovenčiny 20. stor. rozlišuje autor tri etapy: prechodnú — od začiatku storočia do konca prvej svetovej vojny, etapu v buržoáznej ČSR (charakterizovanú obranárskym purizmom) a súčasnú etapu v socialistickej republike. — Za súčasnú etapu spisovnej slovenčiny sa v zmysle dialektického zväzku medzi dejinami národa a jeho jazyka pokladá obdobie budovania socializmu, teda po r. 1948: po uskutočnení socialistickej revolúcie u nás. Toto obdobie v dejinách Slovákov určuje vyriešenie česko-slovenských vzťahov a vo vývine spisovnej slovenčiny jej funkčné uplatnenie vo všetkých dorozumievacích okruhoch dynamicky sa rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti. Charakteristickým znakom prítomnej etapy je paralelný rovnoprávny rozvoj slovenčiny a češtiny najmä v okruhu novej odbornej terminológie pri rešpektovaní vzájomných štruktúrnych rozdielov.

Svoje zistenia a uzávery podáva autor v štrnástich kapitolách, opretých o materiállový výskum (porov. napr. dielo Morfológia slovenského jazyka, SAV 1966), ale aj o skúsenosti z práce v okruhu jazykovej kultúry a mimoškolskej jazykovej výchovy organizovanej v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.

Autor v prvej časti (prvých 9 kapitol) konštatuje, že v rámci jednotlivých jazykových plánov najustálenejší je plán tvarov a pravopis; najmenej ustálená norma a s ňou súvisiaca kodifikácia je v slovnej zásobe a potom hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Vo výslovnostnej norme badať stopy staršej školskej praxe orientovanej na písomný prejav. — Jazykovú normu dnes u nás zisťuje a kodifikáciu vystihuje inštitucionálne organizovaný a všestranne podporovaný výskum.

Za hlavné štýly súčasnej spisovnej slovenčiny J. Ružička pokladá odborný štýl a publicistický štýl. Odborný štýl charakterizuje racionalizácia a internacionalizácia, a to v rámci lexiky (a v nej najmä terminológie), ale aj v rámci syntaxe, naproti tomu v publicistickom štýle pod vplyvom rozhlasu a televízie postupne pribúdajú črty hovorených prejavov (hovorenosť). — Aj v publicistickom štýle je dnes veľa prevzatých slov, ale okrem málo výnimočných prípadov sú to napospol výrazy gramaticky adaptované, začlenené do tvarovej sústavy spisovnej slovenčiny; v tom vidieť prejav pevnej ustálenosti a tlak tvaroslovného systému spisovnej slovenčiny.

Nefunkčné dvojtvary, exkluzívne tvary a výrazy sa postupne vyradujú a upevňuje sa štylistická diferenciácia daktorých dvojtvarov. Autor v tom vidí prejav tendencie po racionalizácii a ekonómii výrazových prostriedkov.

V umeleckom štýle badať ustupovanie nárečia; popri takých nárečových prvkoch, ktoré sa používajú na charakterizovanie zemepisnej príslušnosti postáv a naznačenie miestneho koloritu a ďalej takých, čo sa uchádzajú o začlenenie do rámca spisovnej slovenčiny, sa výrazne uplatňuje mládežnícky a pracovný slang.

O administratívnom štýle vnútorne zviazanom s publicistickým autor výstižne hovorí, že ho charakterizuje veľmi často „farbavá syntax“. Táto kritická pripomienka je vlastne aj upozornením pre praktickú prácu v okruhu jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Tej sa dnes u nás venuje veľa pozornosti. J. Ružička tu znova (ako už inde veľa ráz) pripomína, že v úsilí o jazykovú kultúru, teda v postupoch jazykovej výchovy čím ďalej tým viac sa uplatňuje prevencia (predchádzanie chybám) pred terapiou („liečenie“, naprávanie chýb a štylistickej neuhladenosti). K tomu dodávame, že pri ťažkostiach spojených s prevenciou by neraz mala dobrý účinok i terapia, ibaže pohotová (nemalo by sa čakať, kým sa istý vyjadrovací zlovyk rozšíri). Jazykovedci môžu v tejto práci rátať s plnou podporou, lebo vedenie našej spoločnosti nebývalou starostlivosťou o školstvo, tlač, rozhlas a televíziu napomáha všestranný rozvoj spisovnej slovenčiny „a vyžaduje dodržiavať platnú kodifikáciu spisovnej reči vo verejnosti“ (s. 28). V práci za vyššiu jazykovú kultúru sa dbá o podporu a rozvoj aktívneho postoja k spisovnej slovenčine a o vypestovanie pocitu zodpovednosti za jej celkový stav i ďalší vývin.

V druhej časti uvedenej kapitole *Rozvoj jazykovej stavby* autor postupne podáva charakteristiku hláskovej, tvarovej, syntaktickej a lexikálnej roviny, usiluje sa určiť spisovnú slovenčinu typologicky a naznačuje perspektívy jej ďalšieho vnútorného vývinu. Na dokladoch v tvarosloví ukazuje, že v slovenčine ako dominantne flektívnom jazyku s prevahou syntetických prvkov výrazne pribúdajú a budú sa ďalej rozvíjať analytické prvky (napr. predložkové pády a viacslovné gramatické tvary). V syntaxi, ako i v terminológii odborného štýlu sa bude ďalej rozvíjať racionalizácia a zreteľ na maximálnu zrozumiteľnosť v medzinárodných vzťahoch. V lexike spisovnej slovenčiny (a najmä v odbornej terminológii nových odborov) sa dnes neuplatňujú puristické tendencie.

Pri pozornom čítaní Ružičkovej práce sa nám zreteľne ukáže jej dvojdielnosť. Prvá časť (prvých deväť kapitol) by sme mohli nazvať *Spisovná slovenčina a spoločnosť* a druhú časť zjednocuje nadpis desiatej kapitoly *Rozvoj jazykovej stavby*. Prvá časť je teda príspevkom do vonkajších a druhá do vnútorných dejín spisovnej slovenčiny. Druhá časť je odborne náročnejšia.

Ráz práce J. Ružičku spôsobuje, že ju s úžitkom ako celok môže prečítať najmä jazykovo pripravený čitateľ — slovenčinár, jazykovedec a kultúrny pracovník. Nie je to teda práca v pravom zmysle popularizačná. Dalo by sa povedať, že je to výťažok z rozsiahlej monografie alebo naopak jej anticipujúci úsporný náčrt. Práve jej stručnosť a náznakovosť bude stimulovať a dozaista vyvolať i diskusiu. Chceli by sme sa tu napr. prihovoriť za väčšiu pozornosť umeleckému štýlu. Pritom by sme ho nestavali na tretie miesto. Je to jazykový štýl zo špecifického okruhu spoločenskej aktivity a môže veľmi kladne zasiahnuť a i zasahuje sféru čisto racionálnu, triezvo pracovnú. — V prípadných ďalších vydaniach by sme odporúčali viac vhodných a živšie komentovaných dokladov. Napokon chceme odporúčať zvýšenie popularizačného aspektu.

Autor konštatuje, že treba vypracovať ucelenú teóriu spisovného jazyka v socialistickej spoločnosti. Závažný príspevok do tejto teórie priniesol sám pred niekoľkými rokmi v podobe Téz o slovenčine. Jeho terajšia práca *Rozvoj slovenčiny v socialistickej Československu* je vlastne ich rozvedeným a kritickým pokračovaním (porov. rozdiel v periodizácii súčasnej spisovnej slovenčiny).

Komu venoval J. Ružička svoju prácu o súčasnej spisovnej slovenčine? Ukazuje sa nám, že ju venoval najmä tým, čo majú na starosti jej kultúru, jazykovú výchovu a nie na poslednom mieste tým, ktorí žičlivo spravujú jazykovú politiku.

Ale rozšírime poslanie tejto najnovšej práce o slovenčine. Známe je, že Slováci o svojom národnom jazyku (najmä o jeho slovnej zásobe) radi rozmýšľajú, ba neraz i mudrujú. Z popudu recenzovanej monografie môžu svoje úvahy o spisovnej slovenčine pomknúť na vyšší stupeň a najmä môžu si prehĺbiť tvorivú aktivitu v okruhu svojej osobnej jazykovej kultúry. Práve v tom želáme knižke bohaté úspechy.

Monografia J. Ružičku *Rozvoj slovenčiny v socialistickej Československu* je vedeckým dokumentom všestranného rozvoja spisovnej slovenčiny v posledných tridsiatich rokoch od oslobodenia.

G. Horák

MISTRÍK, J.: *Žánre vecnej literatúry*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 215 s.

Pri bilancovaní stylistickej produkcie za ostatných tridsať rokov sme mohli oprávnenne konštatovať, že slovenská stylistika prekonala prudký kvantitatívny a kvalitatívny rast. Najmä v ostatnom desaťročí sa stylistické výskumy rozrastajú do šírky a do hĺbky. Popri syntetických prácach vznikajú aj štúdie a monografie, v ktorých sa riešia čiastkové problémy teoretickej stylistiky. Pritom už nejde len o otázky umeleckého štýlu a o analýzy umeleckých textov, ale aj o ostatné štýlové oblasti. Popri jazykovej zložke štýlu sa pozornosť bádateľov stále viac sústreďuje aj na otázky kompozície, o ktorých boli pochybnosti, či patria do sféry lingvistickej stylistiky. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na monografiu *Žánre vecnej literatúry* od J. Mistríka, ktorý má podstatný podiel na rozvoji slovenských stylistických výskumov.

Mistríkova monografia je pozoruhodná už výberom problematiky. Nejde pritom len o to, že otázky žánrov vecnej literatúry neboli doteraz komplexne

spracované, ale aj o to, že prípadné poučenia o nich sa presúvali do oblasti praktickej (školskej) štylistiky, ktorá sa zaoberá otázkami konkrétnej štylizácie praxe. A tak nečudo, že doterajšia literatúra si všimala predovšetkým novinárske žánre, aj to najmä v súvislosti s aktuálnymi teoreticko-praktickými potrebami publicistiky. V podstate to však neboli výskumy štylistické, pretože sa tieto žánre skúmali z aspektu teórie žurnalistiky.

V *Žánroch vecnej literatúry* sa tieto jednostrannosti úspešne prekonávajú. V konečnom dôsledku je síce žáner (útvar) ako istý typ konkrétneho jazykového prejavu záležitosťou bežnej štylistickej praxe: na túto zložku výstavby musí prihliadať každý podávateľ pri koncipovaní akéhokoľvek jazykového prejavu. No systemizácia a klasifikácia javov je aj v tomto prípade vecou teórie, i keď vari viac ako v iných prípadoch z praxe vychádza a k praxi smeruje. No v tomto zmysle bude štylistika v celom rozsahu vždy „najpraktickejšia“ lingvistická disciplína. Preto treba súhlasiť s autorom, že hoci žáner vecnej literatúry je disparátny pojem, všetky žánre spája to, že ich základným výstavbovým materiálom je jazyk. Tým sa vytvára relatívne jednotná základňa na ich komplexné a ucelené spracovanie v rámci štylistiky. Zároveň sa tak odstráni ďalšia jednostrannosť, že totiž niektoré žánre sa z istého hľadiska analyzovali a opisovali (novinárske žánre), o iných sa hovorilo len náhodne a torzovite, lebo sa „nevedelo“, kam ich zaradiť. V Mistríkovej monografii sa venuje pozornosť všetkým druhom verejných jazykových prejavov, ktoré sú za hranicami slovesnej umeleckej tvorby a v ktorých sa jazyk uplatňuje iba vo svojej základnej, komunikatívnej funkcii (náučná próza, publicistické prejavy, administratívne texty, rečnícke útvary), pričom sa uplatňujú jednotné klasifikačné kritériá.

Mistríkova monografia metodicky a vecne bezprostredne nadväzuje na Štylistiku slovenského jazyka a Kompozíciu jazykového prejavu. Tam sa v zárodku objavuje i jej koncepcia. Máme na mysli najmä tesnú súvzťažnosť medzi štýlom a žánrom z jednej strany a medzi žánrom a slohovým postupom z druhej strany. Vychádzajúc z tézy, že „okrem malých výnimiek každý žáner možno dosť bezpečne zaradiť k istému štýlu“ (s. 15), aj tu autor hovorí o jednotlivých žánroch v rámci príslušných štýlov. Otázka vzťahu medzi štýlmi, slohovými postupmi a žánrami (útvormi) zrejme ostane aj naďalej zaujímavým teoretickým problémom, hoci Mistríkovo riešenie sa vzhľadom na jeho koncepciu kompozície ukazuje ako plodné nielen teoreticky, ale aj vzhľadom na štylistickú prax.

Problematicku žánru zaraďuje Mistrík do kompozície. Žáner vecnej literatúry definuje ako abstraktný, formálne i obsahovo uzavretý celok, útvar ako konkrétny formálne i obsahovo uzavretý celok. V práci sa medzi termínmi žáner a útvar nevedie prísna hranica, často sa používajú promiskue. Naskytá sa pritom otázka, či ide o dva jednoznačne rozhraničené pojmy.

Z metodologického hľadiska je Mistríkova monografia pozoruhodná tým, že sa v nej pri analýze a opise žánrov použili exaktné metódy. Aby mohol autor uplatniť matematicko-quantitatívne a matematicko-logické postupy, na prvom mieste si všimal formu skúmanej kategórie. Pritom najprv vymedzuje súbor morfológických prostriedkov žánru, ktoré v komplexe predstavujú model konkrétneho žánru a ktoré možno vyjadriť v podobe vzorca skladajúceho sa zo súboru symbolov. Jednotlivé symboly vzorca reprezentujú jednotlivé kvalifikátory, pomocou ktorých sa vymedzuje a charakterizuje (aj identifikuje) konkrétny žáner.

Popri čisto jazykových prostriedkoch ako morfológické formatívne fungujú aj mimojazykové prostriedky. Takto autor vymedzuje tri skupiny morfológických prostriedkov. Najprv sú to fyzické prvky, ku ktorým patrí rozsah prejavu (extenzita, symbol E), horizontálna segmentácia textu, najmä jeho členenie na úvodnú, jadrovú a záverečnú časť (symbol H) a textovú stupňovitost', vertikálne členenie textu (symbol V). K jazykovým (parolovým) morfológickým prostriedkom patrí lexika (symbol L), syndetickosť kontextu čiže stupeň zviazanosti textu (symbol S) a komplexný kvalifikátor vyplývajúci zo slohového postupu, ktorý predstavuje metodologickú cestu pri tvorbe kontextu (symbol M). Nakoniec sú to komplementárne prvky stojace mimo jazykovej zložky textu, ku ktorým patria kinetické, grafické a akustické prvky (tzv. okazionálne prvky, symbol O) a titulok (symbol T).

Každý z uvedených ôsmich morfológických kvalifikátorov žánru môže mať trojaký stupeň vyjadrený číslami 1, 2, 3 (napr. L₁, L₂, L₃). Okrem morfológických kvalifikátorov sa pri modelovaní žánru uplatňujú aj štýlové kvalifikátory, napr. kvalifikátor N, ktorý reprezentuje náučný štýl, a ich druhové indexy, napr. N_v, ktorý reprezentuje výkladové žánre náučného štýlu. Ďalej sú to modálne kvalifikátory, ktoré hovoria o subjektívnej zainteresovanosti podávateľa (index y), alebo o nociónálnom (objektívnom zameraní textu (index x).

Kvalifikátory predstavujú dištinktivne signály žánru. Ich vzájomnou kombináciou možno pomerne preukazne navonok charakterizovať každý žáner. Pravda, „čítať“ takúto symbolickú štruktúru môže iba ten, kto dobre pozná charakter a význam jednotlivých symbolov. Nie je to zas také náročné, ak si čitateľ pozorne prečítal autorove výklady o charaktere jednotlivých kvalifikátorov, ktoré napriek svojej teoretickej náročnosti sú podané jasne a zrozumiteľne (s. 20–49). Nakoniec, pri vlastnej analýze a opise jednotlivých žánrov takýto abstraktný vzorec „pomôžu“ čitateľovi pochopiť autorove výklady, v ktorých sa každý žáner viac alebo menej podrobne charakterizuje.

Modelovanie, zápis štruktúr jednotlivých žánrov, ich analýza a výklad predstavujú jadro Mistríkovej monografie (s. 57–195). Ani tu sa autor neuspokojuje iba s klasifikáciou, analýzou a opisom žánrov daného štýlu, ale najmä v úvodných poznámkach k jednotlivým štýlom uvádza mnohé cenné poznámky, ktoré sa týkajú genézy žánrov vo vzťahu k štýlom, naznačujú súčasný stav a signalizujú vývinové perspektívy. Aj tu sa stále priamo aj nepriamo pertraktuje základná myšlienka, že žáner nie je zmeravená schéma, a preto ani jeho diagnostiku, analýzu a opis nemožno chápať ako šablónu, predpis. Žáner (útvár) je dynamický jav, ktorý je v permanentnej vnútornej premene. Pravdaže, neplatí to v rovnakej miere o žánroch všetkých štýlov.

Z teoretického hľadiska hlavnou prednosťou knihy je to, že hoci autor zmapoval oblasť, ktorá — neoprávnene — bola za hranicami záujmu lingvistickej štylistiky, napriek tomu je to práca vecne a metodologicky ucelená a vyvážená. Svojou koncepciou je organicky spätá so Štylistikou slovenského jazyka, ktorú vlastne dopĺňa a kompletizuje. Práve preto, že autor je v tejto oblasti výskumu kompozície priekopníkom, bude jeho kniha pre bádateľov impulzom pre nové úvahy nielen o otázkach kompozície a žánroch, ale iste aj o všeobecných otázkach štylistiky. Tu (diskusne) spomenieme iba niektoré.

Ako sme už spomenuli, výskumne bude naďalej zaujímavá otázka vzťahu medzi štýlom, žánrom a slohovým postupom. V tejto súvislosti ide aj o začlenenie tzv. náučných žánrov k rečníckemu štýlu. Ako hovorí autor, tieto žánre

sú stavané na takých princípoch ako žánre náučného štýlu, čo sa odráža aj v štýlovom kvalifikátore, a teda s rečníckym štýlom majú spoločnú iba jedinú vlastnosť — ústnosť. Ich priradenie k rečníckemu štýlu je potom iba formálne. Pritom ostáva otvorená otázka jestvovania osobitného rečníckeho štýlu, ktorého prejavy sa od písaných prejavov náučného a publicistického (resp. aj administratívneho) štýlu líšia iba vlastnosťou ústnosti. Z iného hľadiska je to vzťah medzi rétorikou ako vyhranenou disciplínou a rečníckym štýlom ako štýlom spisovného jazyka.

Pozoruhodná je myšlienka o tzv. vertikálnom členení v prejavoch vecnej literatúry. Vertikálne členenie sa ako morfológický kvalifikátor zaraďuje k fyzickým prostriedkom, a to hneď vedľa horizontálneho členenia. Ak by sme pri horizontálnej segmentácii nemysleli najmä na trichotómiu úvod — jadro — záver, mohlo by sa uvažovať, či toto členenie „nepokrýva“ aj vertikálne členenie; napr. v odbornej štúdii je číslovanie vonkajším (formálnym) výrazom obsahovej segmentácie tak ako odsek. V každom prípade bude stupňovanie textu vo vecnej literatúre inej povahy ako v slovesnej umeleckej tvorbe, kde pri vertikálnom členení môže byť formálnym výrazom obsahovej aktualizácie ktorýkoľvek kontextový prostriedok.

Osobitne treba zdôrazniť význam Mistrikovej monografie pre stylistickú prax, pričom nemáme na mysli iba školu. Keďže sa v *Žánroch vecnej literatúry* po prvý raz ucelene a komplexne charakterizujú všetky typy jazykových prejavov ako žánre, v tejto knihe nájde cenné poučenia každý, kto používa jazyk v oblasti verejného styku a stojí pred úlohou skoncipovať uzavretý ústny alebo písomný jazykový prejav. S úžitkom si ju bude môcť prečítať vedecký pracovník rovnako ako novinár, učiteľ, študent, kultúrny pracovník i politik, agitátor, školiteľ, rečník a pod.

Záverom konštatujeme, že Mistrikova monografia *Žánre vecnej literatúry* ako významný príspevok do teórie lingvistickej stylistiky v oblasti kompozície zaujme v prvom rade odborníkov, ale zároveň dobre poslúži aj širokej kultúrnej verejnosti ako pomôcka na zvyšovanie stylistickej úrovne jazykových prejavov.

J. Findra

Nová vydarená knižka o češtine

Populárne písané jazykové príručky, určené pre širokú verejnosť, majú v češtine bohatú tradíciu. Sedemdesiate roky neznamenajú ani v najmenšom pauzu v aktivite českých jazykovedcov v tejto oblasti. Najprv vyšla knižka *Čtení o českém jazyku* Jelínka a Styblíka (Praha 1971) a štvrtý výber jazykovej poradne Československého rozhlasu pod názvom *Čeština všední a nevšední* (Praha 1972). V roku 1974 vyšli dve ďalšie publikácie tohto druhu, a to *Čeština za školou* (red. K. Hausenblas a J. Kuchař, Praha 1974) a kniha J. Chloupka *Knižka o češtině*. Mimoriadne nás zaujala najmä táto ostatná publikácia.

Práca Jana Chloupka *Knižka o češtině* (1. vyd. Praha, Odeon 1974. 322 s.) vyšla v pomerne vysokom náklade — 40 000 výtlačkov. V tomto prípade je to náklad primeraný. Chloupkova knižka popularizuje češtinu a vedu o nej, ale nie iba v zmysle zjednodušeného tlmočenia už známych faktov. Je to popularizácia vo vyššom a hlbšom zmysle. Ako sa hovorí na záložke knihy — autor ňou chce získať záujemcov, „tých, ktorí si svoj jazyk vážia, a preto túžia lepšie

mu rozumieť; tých, ktorí si chcú pripomenúť, čo už zabudli alebo poučiť sa o tom, čo nikdy nevedeli; tých, ktorí chcú svoj jazykový cit skonfrontovať s teóriou jazyka, s jeho vývojom i s jeho súčasným stavom; tých, ktorí uznajú, že by nemali byť k tomu, čo ich robí ľuďmi, ľahostajní“. Chloupkova knižka nie je poučanie a mentorovanie čitateľa, ale omnoho skôr výzva na zamyslenie, na ďalšie úvahy. V mnohom pripomína najmä skvelú prácu Pavla Eisnera *Chrám i tvrz*. Pripomína ju najmä nekonvenčnou formou, briskným štýlom s vydarenými kalambúrmí a často nečakanosťou pohľadu.

Knižka J. Chlouпка má osem kapitol, ktoré predstavujú dobrý výber zo základnej jazykovo-lingvistickej problematiky. V prvej (*Texty*, s. 13–32) autor veľmi príhodným spôsobom a nevťieravo vedie čitateľa k tomu, aby sa naučil chápať a aj uvedomene využívať rôznorodosť a bohatstvo národného jazyka. Aby nepodľahol jednostrannému náhľadu na jazyk ako na súbor dvoch druhov prvkov, správnych a nesprávnych.

Táto snaha sa zračí aj v druhej kapitole (*Čeština*, s. 35–68). Tu sa vykladajú niektoré „aspekty“ jazyka: štruktúrny, prehovorový, sociologický, psychologický, historický, gnozeologický aj politický. Preberajú sa jazykové útvary, prestížne a neprestížne, spisovná čeština ako reprezentant dnešnej českej národnej kultúry, pozvoľna odumierajúce nárečia a argot, obnovujúce sa slangy. V závere sa autor podrobne venuje obecnej češtine.

V tretej kapitole (*Znaky a informace*, s. 71–93) sa hovorí o znakovosti jazyka, ale aj o nejazykových znakoch, o vzťahu jazyka k sociálnemu prostrediu atď.

Najobsiahlejšia je štvrtá kapitola (*Črty a uzly*, s. 97–180), kde autor zoznámkuje čitateľov s gramatickým systémom češtiny. Hodnotí niektoré štruktúrne javy, hláskoslovné, tvaroslovné a syntaktické. Dotýka sa vetného rozboru, slovosledu a zaoberá sa aj možnosťou racionálneho pôsobenia na jazyk.

V piatej kapitole (*Prehovory*, s. 185–201) sa uvažuje o konkrétnych rečových aktoch. Upozorňuje sa na niektoré zvláštnosti hovorových textov v porovnaní s písanými. J. Chloupek si tu ďalej všima vplyv prehovorových faktorov na výber jazykových prostriedkov a sústreďuje sa aj na slovosled.

Šiesta kapitola (*Štýly*, s. 205–242) je štylistická. Autor aj tu zdôrazňuje potrebu štylistickej diferenciacie jazykových prostriedkov a všima si, akým spôsobom sa to dosahuje.

Siedmou kapitolou (*Zdroje a vky*, s. 245–278) sú výklady z minulosti češtiny, dovedené až do dnešných dní. V ôsmej kapitole (*Jazykovedci*, s. 281–300) sa verejnosť zoznamuje s českou lingvistikou a uvažuje sa nad jej úlohami v spoločnosti. Na konci je umiestnený slovníček základných pojmov a register.

Ján Chloupek je známy ako autor knižky *Pověry o češtině* (Brno 1968), z ktorej sa dostali niektoré pasáže i do tejto knihy. Základným predmetom jeho záujmu je však dialektológia (porov. napr. známe *Aspekty dialektu*, Brno 1971), čo sa celkom prirodzene prejavilo aj v tejto jeho práci. Hoci by sa dala vysloviť mierna výčitka, že v diele s komplexnou tematikou príliš vidieť túto jeho orientáciu, nemožno poprieť, že je to aj jeho silná stránka. Pohľad cez nárečia či typické hovorové prejavy často prispel k plnšiemu výkladu jednotlivých javov, čím sa do istej miery znížil kult materiálu spisovného jazyka, najmä jeho neutrálneho, intelektuálneho štýlu. Tu by sa dala ľahko nájsť spojitosť so Ščerbovým „otricateľným materialom“. Dialektologické výskumy okrem toho dovolili autorovi ilustrovať výklady naozaj živými dokladmi.

Chloupkova kniha je prácou, od ktorej môžeme právom očakávať, že zohrá významnú úlohu pri prebúdzaní záujmu o hlbšie štúdium odbornej literatúry z oblasti jazykovej a jazykovednej problematiky, čím sa naplní jej hlavné poslanie.

S. Ondrejovič

Oznámenie redakcie. — Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu v Bratislave, Štúrova 8, udeľuje dva razy do roka prémie za vedecky progresívne a angažované príspevky v odborných časopisoch.

V roku 1974 a v I. polroku 1975 bola udelená prémie za tieto články v Slovenskej reči:

1. Mária Ivanová-Šalíngová, *Časový inštrumentál v slovenčine a češtine*. Slovenská reč, 39, 1974, č. 2, s. 65–75.
2. Ferdinand Buffa, *Odras socialistickej prítomnosti v rečových pomeroch našej dediny*. Slovenská reč, 39, 1974, č. 4, s. 193–198.
3. Štefan Peciar, *Jubileum Slovenskej reči*. Slovenská reč, 40, 1975, č. 1, s. 3–9; *Tridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy*. Slovenská reč, 40, 1975, č. 2, s. 65–71.

ROZLIČNOSTI

O dvoch aktualizáciách frazeologizmov. — V štúdií *O variantoch a aktualizácii frazeologizmov* (Jazykovedné štúdie. 11. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 20–29) sme konštatovali, že okrem nepreskúmanej oblasti hovorového štýlu sa frazeologizmy najčastejšie aktualizujú, obmieňajú v publicistike a v jazykovo orientovanej poézii. V článku *Frazeológia v denníku Pravda* (Otázky žurnalistiky, 17, 1974, č. 4, s. 33–40) sme potom rozobrali všetky najbežnejšie spôsoby aktualizovania v našej tlači. Poukázali sme na to, že popri vítaných novotvaroch sa tu zjavujú aj prípady, ktoré treba označiť ako chybné. V týchto poznámkach chceme upozorniť na dva ďalšie dosť bežné spôsoby aktualizovania frazeologizmov.

V Smene na nedeľu z 5. 9. 1975 (s. 12) sme čítali: *Roľkovi by len prospelo zatrénovať si so spomínanými plaveckými veľikánmi, vidieť na vlastné oči a skúsiť na koži, ako „pracujú“*. Pozastavili sme sa pri slovnom spojení *skúsiť na koži*. V takejto podobe ho slovenčina ako ustálené spojenie nepozná. E. Smiešková v *Malom frazeologickom slovníku* (Bratislava, SPN 1974, s. 109) zachytáva podobu *cítiť (pocítiť a pod.) niečo na svojej koži*. Poznáme však aj variant tejto jednotky *cítiť (a pod., teda aj skúsiť) niečo na vlastnej koži*. Práve existencia takéhoto variantu vysvetľuje, ako sa v citovanom texte mohla vyskytnúť podoba, ktorá sama, bez kontextu vyznieva celkom cudzo: *skúsiť na koži*. Autor tu totiž postupoval tak, ako sa postupuje pri štylizovaní voľných slovných spojení: slová sa v nich neopakujú. V danom texte sa mali vyskytnúť dve frazeologické jednotky s rovnakou zložkou (*vidieť niečo na vlastné oči, skúsiť niečo na vlastnej koži*), a tak z druhého spojenia autor vypustil tvar *vlastnej*. Výsledkom bolo, ako sme už uviedli, komunikatívne nevhodné slovné spojenie, pri ktorom sa oslabila frazeologickosť, a tak ani doslovný, ani obrazný, prenesený význam tohto spojenia nie je zreteľný. Prečo nemožno v tomto prípade vypustiť tvar *vlastnej*? Preto, že je tzv. kľúčovým (oporným, jadrovým) slovom celého zvratu. Ak sa práve ono pod vplyvom kontextu vynechá, celkom zákonite dochádza k významovým posunom alebo aj (ako v tomto prípade) k nejasnostiam.

Uvedenej nepresnosti sa v rozoberanom kontexte dalo vyhnúť dvojako, a to: 1. ponechať aj druhú frazeologickú jednotku v jej plnom lexikálnom obsadení (na frazeológiu, ako napr. i na terminológiu, sa nevzťahujú štylistické zákonitosti vynechávania rovnakých slov v kontexte) alebo 2. použiť druhý uvedený lexikálny variant tejto frazeologickej jednotky: *skúsiť niečo na svojej koži* (možnosť štylistickej disimilácie aj tu teda je).

Na okraj takéhoto aktualizovania frazeologizmov treba uviesť ešte toto: V istých (najmä novinárskych) textoch sa často stretávajú dvojice, ba i väčšie rady frazeologizmov pri sebe. Občas sa takto stretnú aj frazeologické jednotky s rovnakými zložkami. Ak chceme naznačeným spôsobom aktualizovať jedno zo spojení a vynechať spoločnú zložku, treba zistiť, či tým nevznikne komunikatívne oslabené alebo až prázdne spojenie. Takéto nebezpečenstvo hrozí najmä vtedy, ak je príslušný výraz kľúčovým (najdôležitejším) slovom celého zvratu. V takomto prípade odporúčame upustiť od aktualizácie alebo využiť iné možnosti, ktoré každé viacslovné ustálené slovné spojenie v sebe skrýva.

V inom významnom denníku sme sa zasa stretli s formuláciou *niečo znamená škrt do rozpočtu niekoho alebo niečoho*. Aby sa zreteľne ukázalo, v čom spočíva nenáležitá aktualizovanosť tohto zvratu, uvedieme príbuzný frazeologický zvrat i základný tvar tohto zvratu, ako ich uvádza Slovník slovenského jazyka III, s. 842: *urobiť niekomu čiaru cez rozpočet, niečo (to) mi ide (lezie) do rozpočtu*. Ak s nimi porovnáme uvedený zvrat, zisťujeme niekoľko rozdielov. Predovšetkým to, že miesto slova *škrt* vystupuje v základnej podobe tohto spojenia slovo *čiaru*. Spojenie so slovom *škrt* nie je celkom náležité. Treba však zároveň poznamenať, že podoba so slovom *škrt* nie je neznáma, ba aj sama býva predmetom aktualizovania: ... *krt cez rozpočet záhrad* (Válek). Treba ďalej uviesť, že popri forme zachytenej v SSJ existuje aj čiastočne nominalizovaná forma: *(to je) čiaru cez rozpočet*. Ešte viac ako táto konštrukčná i lexikálna zmena zaujíma nás iná konštrukčná zmena, a to záměna predložiek *cez* a *do*. V základnej slovesnej i v odvodennej nominalizovanej podobe tohto frazeologizmu je ustálená predložka *cez*: *urobiť niekomu čiaru cez rozpočet, (to je) čiaru cez rozpočet*. Voľná zmena predložiek narúša jednu zo základných vlastností celého zvratu, jeho ustálenosť. Jednotka je síce dosť jasná aj po uvedenej zmene, ale motivácia samej zmeny je slabá, ba temer nijaká. Aj tento typ aktualizovania frazeologickej jednotky pokladáme za chybný. Uvedená zmena totiž nevyplýva z nejakej cielavedomej pisateľovej snahy o významovú, sémantickú aktualizáciu, ale je dosť mechanickým vnesením predložkovej konštrukcie s predložkou *do*, ktorú zachytáva SSJ pri významovo odlišnej jednotke *niečo (to) mi ide (lezie) do rozpočtu*, do rozoberanej jednotky, v ktorej je celkom jednoznačne ustálená predložka *cez*.

S podobnými skríženiami sa vo frazeológii stretáme pomerne často. Vo väčšine prípadov ide o chybný zásah do ustálenej frazeologickej jednotky. Iba významovo, funkčne odôvodnená kontaminácia sa vo frazeológii pokladá za prípustný postup, ba vo výnimočných prípadoch môže sa stať i východiskom pre vznik novej frazeologickej jednotky.

J. Mlacek

Slovesá miaučať, miaukať a rytmičný zákon. — V ostatnom čase sme upozornili na niektoré novšie prípady porušovania rytmičného zákona (RZ), s ktorými sa stretávame dokonca aj na stránkach našich normatívnych príručiek, o ktorých sa však pri poučkách o spracovaní a o porušovaní RZ dosiaľ nič nehovorí (pozri L. Dvonč, Zvláštnosťka, Slovenská reč, 39, 1974, s. 190–192; Nevieľkto — neviemkým, neviemčo — neviemčím, Slovenská reč, 39, 1974, s. 385). V prvom prípade je porušovanie RZ pri podst. mene, v druhom prípade pri zámenách. K týmto slovám možno pripojiť porušovanie RZ pri niektorých slovesách.

Slovník slovenského jazyka II (red. Š. Peciar, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 140) zaznamenáva sloveso *miaučať*, ku ktorému uvádza tvary *-í, -ia* (*miaučí, miaučia*). Sloveso *miaučať* svojím časovaním patrí medzi slovesá vzoru *kričať*. Pri týchto slovesách býva v 3. os. pl. vždy koncovka *-ia*, ktorá sa neskracuje ani po predchádzajúcej dĺžke, napr. *súdiť* — *súdia, riadiť* — *riadia* a pod. V ostatných osobách sa RZ dodržiava, napr. *súdim, súdiš, súdi, súdime, súdite* (ale *kričím, kričíš, kričí, kričime, kričíte*). Pri slovese *miaučať* je v 3. os. pl. *-ia* tak ako pri *súdiť* — *súdia, riadiť* — *riadia* atď. Okrem toho je

v SSJ v 3. os. sg. -í. Pretože v 3. os. sg., resp. v ostatných osobách okrem 3. os. pl. je v slovesách tohto typu dlhá slabika po predchádzajúcej krátkej slabike (*kričím, kričíš* atď.), ale krátka slabika po predchádzajúcej dlhej slabike (*súdim, riadim, súdiš, riadiš* atď.), treba zistiť, aká je slabika koreňa *miauč-* z hľadiska kvantity. H. Bartek (Správna výslovnosť slovenská. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Ján Horáček 1944, s. 270) v slovách *miau* a *miaukať* zaznamenáva dvojhlásku: *miau*, *miaukať*. Rovnako je dvojhláska *ia* aj v slovese *miaučať*. A pretože dvojhlásky sú z hľadiska kvantity dlhé (fungujú ako dlhé nositele slabičnosti), znamená to, že pri časovaní slovesa *miaučať* sa RZ porušuje nielen v 3. os. pl., ale aj v ostatných osobách. O porušovaní RZ v uvedených slovesných tvaroch niet dosiaľ v našich normatívnych príručkách zmienky.

Ďalej sa v SSJ (tamže) spomína sloveso *miaukať* s tvarmi *-á, -ajú*, teda *miauká, miaukajú*. Toto sloveso patrí medzi slovesá vzoru *chytať*. Pri nich, ako sa to bežne konštatuje v jednotlivých jazykovedných prácach, sa RZ dodržiava (prézentná tematická morféma má krátku podobu *-a-*), napr. *siahať* — *siaha*, *spievať* — *spieva*, *lietať* — *lieta*, *vytriasať* — *vytriasa*. Ak v základe slovesa *miaukať* písané *ia* je dvojhláska a teda dĺžka, potom prézentné tvary *miaukáš, miauká* atď. predstavujú ďalší príklad na porušovanie RZ.

Na s. 141 2. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa zaznamenávajú ďalej opakovacie slovesá *miaučovať* a *miaukávať*, v ktorých sú tiež dve dĺžky vedľa seba. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (red. Š. Peciar, 11. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 24) v opakovacích slovesách na *-ievať* sa neskracuje dvojhláska *ie*, napr. *pálievať, trápieväť, chválievať, slávievať*. Iné opakovacie slovesá sa tu nespomínajú. V kap. Rytmické krátenie (s. 23) sa výslovne spomínajú opakovacie slovesá na *-ávať*, čo znamená, že pri nich sa RZ dodržiava, napr. *spievavať, kúpavať, spievavam, kúpavam* atď. Predtým sa v tzv. prvých Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 pri slovesách na *-ávať* RZ dodržiaval alebo porušoval, t. j. boli tvary *kúpavať, kúpavam* aj *kúpávať, kúpávám* atď., od druhých Pravidiel z r. 1940 je iba *kúpavať, kúpavam* atď. (pozri L. Dvonč, Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 147–148). Podľa nášho pozorovania RZ sa dnes porušuje nielen pri slovesách na *-ievať*, ale často aj pri slovesách na *-ávať* alebo *-úvať*, ak predchádza dvojhláska, napr. *zalieťavať, podriemkávať, zahriakávať* a pod. Platná kodifikácia narušanie RZ v týchto prípadoch ešte nepripúšťa, v bežnej jazykovej praxi je to však veľmi živý typ výnimky z RZ (pozri L. Dvonč, Rytmický zákon a jeho výnimky v spisovnej slovenčine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 21, 1974/75, s. 35). To znamená, že RZ sa porušuje pri viacerých opakovacích slovesách. Sem patria aj opakovacie slovesá *miaučovať* a *miaukávať*, zaznamenané v SSJ, pričom sloveso *miaučovať* predstavuje variant na *-iavať*, sloveso *miaukávať* zas variant na *-ávať*.

V tom istom hesle, v ktorom sú slovesá *miaučovať* a *miaukať* a opakovacie podoby *miaučovať* a *miaukávať*, spomínajú sa na konci aj dokonavé slovesá *zamiaučovať*, *zamiaukať* a *miauknúť*. Slovesá *zamiaučovať* a *zamiaukať* sa časujú zrejme rovnako ako slovesá *miaučovať* a *miaukať*, čo znamená, že aj pri nich sa porušuje RZ. V slovese *miauknúť* je po predchádzajúcej dĺžke (dvojhláske) krátkosť (krátke *-núť*). Ale v tomto prípade SSJ nie je jednotný. V ďalšom samostatnom hesle sa totiž na s. 141 zaznamenáva sloveso *miauknúť* s dĺžkou (s dlhým *-núť*), v ktorom sa takto tiež narušá RZ. Ak vychádzame z časovania sloves *miaučovať, miaukať, zamiaučovať, zamiaukať* a z podob opakovacích sloves

miaučiať a *miaukávať*, v ktorých všade je dĺžka po predchádzajúcej dĺžke. potom treba počítať aj s tvarom *miauknúť*, v ktorom sa tiež porušuje RZ, a nie s tvarom *miauknuť*, v ktorom sa RZ dodržiava. Takto celá „rodina“ slovies, ktoré súvisia s citoslovcom *miau*, patrí medzi výnimky z RZ. Bude ich potrebné zachytiť v novších vydaniach našich základných normatívnych príručiek.

Porušovanie RZ v uvedených slovesách súvisí celkom očividne s narúšaním tohto pravidla v iných početných kategóriách slov, je výrazom stále stúpajúcej miery porušovania RZ v celom systéme spisovnej slovenčiny (čo sme ukázali v cit. knižnej práci o RZ). Umocňuje ho pôvod alebo osobitný ráz týchto slovies, ktoré súvisia s citoslovcom. Citoslovca vyjadrujú spontánne, pojmovo nespracované zážitky z oblasti citu, vôle a vnímania (Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 807). Pri expresívach, výrazoch citovo zafarbených sa neraz prejavujú isté hláskoslovné a tvaroslovné odchýlky (na rozdiel od výrazov nociónálnych, výrazov, ktoré nie sú citovo zafarbené). Napríklad pri slovese *kajať sa* sú dve podoby prezéntnej tematickej morfémy, jednak krátke *a*, jednak dlhé *á*: *kajam sa*, *kajáš sa* atď., *kajám sa*, *kajáš sa* atď. Sloveso *hajať* má dlhú prezétnú tematickú morfému *-á-*: *hajám*, *hajáš* atď. „Dlhá samohláska *á* sa tu po spoluhláske *j* neskracuje, lebo ide o expresívne slovo z detskej reči“ (Morfológia, s. 437). Tento moment môže hrať istú úlohu aj pri slovesách, ktorým tu venujeme pozornosť. Pravda, ak sa RZ porušuje pri slovesách *miaučať*, *miaukať*, *miaučiať* atď., neznamená to ešte, že taký istý stav je už alebo musí byť aj pri iných podobných slovesách. Napríklad pri slovesách *bliakať*, *zabliakať*, *zabliaknuť* sa RZ ešte dodržiava. Vývin nie je tu úplne rovnomerný a pravidelný, narúšanie RZ sa uplatňuje najprv pri jednotlivých izolovaných výrazoch, iba neskôr v celej skupine slov istého typu.

L. Dvonč

Hallstattský, halštatský alebo hallstattský? – V Slovníku slovenského jazyka I, s. 456, sa uvádza príd. meno *hallstattský* so spojením *hallstattská doba* a s výkladom „prvé obdobie železnej doby v strednej Európe (pomenované podľa rakúskeho mestečka Hallstattu, kde sa našli najcharakteristickejšie predmety)“. Podobu *hallstattský* zaznamenáva aj Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu (3. vyd., s. 232). Túto formu zachytáva aj V. Uhlár v príspevku *Podbiel, či Podbiel?* Slovenská reč, 37, 1972, s. 164). Naproti tomu v Dejinách Slovenska 1, na s. 49 nachádzame podobu *halštatský*, v ktorej je zdvojené *ll* zjednodušené na *l* a zdvojené *tt* na *t*. V Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu na s. 242 nachádzame vlastné meno *Hallstatt* a k nemu prihniezdované príd. meno *hallstattský*. V spisovnom jazyku sú teda zaužívané tri podoby tohto príd. mena: *hallstattský*, *halštatský* a *hallstattský*. Treba rozhodnúť, ktorú z týchto podôb máme používať.

Podľa nášho názoru v spojení so slovom *doba* by sme mali používať pravopisnú podobu *halštatský* (*halštatská doba*). Oporu pre takéto riešenie máme predovšetkým v príd. mene *laténsky* a v podst. mene *latén*, ktorými sa označuje mladšia doba železná. Príd. meno *laténsky* je odvodené od názvu náleziska La Tène pri Neuchâtelskom jazere vo Švajčiarsku. Príd. meno *laténsky* píšeme slovenským pravopisom podľa slovenskej výslovnosti. A pretože sa príd. mená *halštatský* a *laténsky*, resp. pomenovania *halštatská doba* a *laténska doba* vy-

skytujú často popri sebe (označuje sa nimi rozčlenenie železnej doby na staršiu a mladšiu), bolo by vhodné postupovať pri ich písaní rovnako, t. j. písať ich obidve slovenským pravopisom podľa slovenskej výslovnosti. Takéto písanie je odôvodnené tým, že tu dnes nejde vlastne o vzťah k názvom *Hallstatt* a *La Tène*, vzťah k týmto názvom platí len z etymologického hľadiska.

Na takéto písanie máme ďalej oporu v príd. mene *neandertálsky* a v podst. mene *neandertálec*, ktoré sa zas viažu na pôvodný názov *Neandertal*. Aj slová *neandertálsky* a *neandertálec* sa píše podľa zásad slovenského pravopisu.

Podoba *hallstattský*, ktorá je v SSJ, je z hľadiska pravopisu akási „polovičatá“. Spoluhlásková skupina *st* sa píše podľa výslovnosti ako *št*, ale v ostatných častiach slova sa zachováva pôvodná nemecká podoba. Zmena cudzích skupín *st*, *sp*, *sk* na *št*, *šp*, *šk* je jeden z najcharakteristickejších znakov slovenčiny na rozdiel od češtiny (porov. Š. Peciar, Skupiny *št*, *šp*, *šk* — charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, 6, 1972, s. 343—347). Ak sa však pripúšťa písanie *št* namiesto *st*, potom je na mieste úprava písania aj v ostatných častiach tohto slova, t. j. zmena *ll* na *l* a *tt* na *t*, lebo v slove *halštatský* sa vyslovuje jednoduché *l* a jednoduché *t*.

V prospech tejto pravopisnej úpravy hovorí aj stav pri niektorých slovách odvodených od vlastných mien. Na rozdiel od vlastného mena sa v deriváte uplatňuje písanie podľa slovenského pravopisu. Napr. vlastné meno *Luther* píšeme s *th*, ale už derivát *luterán* píšeme s *t*. Podobne napr. meno *Darwin* sa píše s *w*, ale deriváty *darwinista*, *darwinizmus* s *v*.

Vyššie sme spomenuli, že v Príručke slovenského pravopisu pre školy sa uvádza názov *Hallstatt* a príd. meno *hallstattský*. Podľa nášho názoru príd. meno *hallstattský* možno, ba vlastne treba používať vtedy, keď ide o skutočný vzťah k názvu *Hallstatt*, napr. *hallstattskí obyvatelia*, *hallstattské ulice*, *hallstattský starosta* a pod. Pravopisná podoba názvu *Hallstatt* sa nemení ani v iných derivátoch: *Hallstattčan*, *Hallstattčanka*. Tak isto treba postupovať pri derivátoch názvu *La Tène* alebo *Neandertal*. Pri týchto názvoch sa bežne používa iba pôvodná, úradná podoba názvu, zdomáčená podoba sa pri nich neuplatňuje, a preto sú od nich deriváty *latensky*, *Laténčan*, *Laténčanka*, *neandertalský*, *Neandertalčan*, *Neandertalčanka*. Inak v pomenovaniach *halštatská doba*, *laténska doba*, *neandertálsky človek*, *neandertálec* uplatňujeme písanie podľa slovenského pravopisu. Zo spracovania v Príručke slovenského pravopisu pre školy však tento rozdiel nevidieť, lebo sa nespomína príd. meno *halštatský*. Takto môže vzniknúť predstava, že máme používať podobu *hallstattský* aj v pomenovaní *hallstattská doba* namiesto *halštatská doba*.

Spomenuli sme tu pôvodnú podobu *Neandertal*. SSJ v hesle *neandertálsky* uvádza podobu *Neandertál*. To by znamenalo, že popri pôvodnej podobe je aj tu poslovenčená podoba názvu. Naproti tomu názvy *Hallstatt* a *La Tène* sa všade uvádzajú iba v pôvodnej pravopisnej podobe, nikde sme nezistili používanie poslovenčených podôb „Halštát“ a „Latén“. Poslovenčené podoby názvov cudzích miest a iných sídlisk sa bežne vyskytujú pri názvoch hlavných miest a veľkých kultúrnych stredísk, najmä európskych (*Paris* — *Paríž*, *London* — *Londýn* a niektorých iných názvoch, ako *Kraków* — *Krakov*, *Firenze* — *Florenzia* atď.). Pri názve *Neandertal* nejaký vážnejší dôvod na používanie poslovenčenej podoby *Neandertál* nevidíme, tento názov sa len veľmi zriedka spomína. Analogicky podľa názvov *Hallstatt* a *La Tène* možno za správnejšie pokladať používanie pôvodnej, úradnej podoby *Neandertal*.

Z tohto rozboru vychodí, že treba používať na jednej strane pôvodné cudzie zemepisné názvy *Hallstatt*, *La Tène* a *Neandertal* a ich deriváty *Hallstattčan*, *Hallstattčanka*, *hallstattský*, *Latènčan*, *Latènčanka* atď., na druhej strane slová *halštatský*, *laténsky*, *latén*, *neandertálsky*, *neandertálec*, ktoré síce svojim pôvodom s uvedenými zemepisnými názvami súvisia, ale dnes predstavujú samostatné slová, pri ktorých si okrem úzkeho kruhu odborníkov málokto uvedomuje pôvodný súvis.

Pravda, ak používame alebo máme používať pravopisne poslovenčené podoby *halštatský*, *laténsky*, *neandertálsky*, neznamená to ešte, že vo všetkých podobných prípadoch musíme postupovať rovnako. Napr. dosiaľ sa v archeológii a historiografii používajú príd. mená *lengyelský* (Dejiny Slovenska 1, s. 34) a *keszthelyský* (*keszthelyská kultúra*; Dejiny Slovenska, 1, s. 76), nie „lendelský“, „kesthejský“. Tieto prídavné mená pre menšiu frekvenciu nezdômácneli, preto ani nedostávajú slovenskú pravopisnú podobu.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 41, 1976, číslo 1. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, aj zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám 48/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenskeho národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk, 44, Amsterdam, Netherlands.

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975.

Kčs 8,—
